

HET LAND VAN HERLE

*Tijdschrift en contactorgaan
voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg*

Bijdrage tot het Postwezen te Heerlen^{*)}

Posthalte te Coriovallum

Met zijn officiële status van „statio beneficiarii consularis” moeten te Coriovallum-Heerlen na 70 n. Chr. overheidsdiensten gevestigd zijn geweest. We hebben te doen met een militaire politiepост, gelegen aan het kruispunt van twee lange afstandswegen, aan het hoofd waarvan een functionaris in de rang van centurio kon staan. De behartiging van de openbare veiligheid en de handhaving van gezag en orde bleef na de opgedane ervaringen in de jaren 69-70 een staatszaak van primair belang. Naast de reorganisatie van het grensbewakingssysteem aan de Rijn onder keizer Domitianus behoefde het achterland beveiligingspunten. Hoe deze taak uitgeoefend werd, blijkt vooralsnog niet mogelijk in concreto te beschrijven.

Intussen wil ik pogen, mede met behulp van andere ter beschikking staande gegevens, te stellen, dat zulk een „statio”, die ook „mansio” (nachtverblijfplaats) kan worden genoemd, bureaux moet hebben gehad om effectief te kunnen functioneren. Het is b.v. ondenkbaar, dat een verantwoorde taakstelling van militaire signatuur niet over een plaatselijk post- en reizigers-station zou hebben beschikt, te meer, omdat de functionering van de cursus publicus reeds vooraf gegaan was aan deze rangpositie van Coriovallum in het geheel van het officiële informatie-apparaat in onze Provinciae.

Daarbij komt het gegeven, dat Coriovallum, met name vermeld op de reiskaarten van het Imperium, uitgroeide tot het z.g. vicus-type, waarbij wij hoogstwaarschijnlijk moeten denken aan de figuur van een „hoofdplaats” voor zijn regio. Met deze gegevens is de zienswijze verdedigbaar, dat we ter plaatse een distributiepостdienst zouden mogen signaleren, die voor de distribuering van het reizigers-, goederen- en briefvervoer in de voorhanden diverticula zorg droeg. Hierbij moeten we wel bedenken, dat de officiële staatspost binnen

^{*)} Samengesteld op verzoek van de Filatelistenvereniging afd. Heerlen.

zijn eigen dienstvak werkte, waarmee de civiele postverzorging op vicus-niveau, zo die bestond, niet mag worden verwisseld. Dat de postroutes zulke „mansiones” of haltepunten aandeden kan blijken uit de benaming van „mansio posita” of „mutatio posita”, = te ... waarvan hoogstwaarschijnlijk door afkorting tot „posita”, via het italiaans en het frans het nederlandse „post” afstamt. Aan de hand van opgravingsberichten van 1952 en 1954 mogen we ervan uitgaan, dat nabij ons thermengebouw een staatshotel was gelegen met een frontlengte van 33 meter. Voorts bestond de mogelijkheid voor functionarissen en reizigers ter plaatse van paarden en tractie te verwisselen. Het vervoermateriaal moest worden nagezien, eventueel gerepareerd. Medische verzorging voor mens en dier was aanwezig. Vermelden we in dit verband het oogartsinstrument van Lucius Junius Macrinus, in de westelijke woonsector van Coriovallum opgegraven. Vakkundige handwerkslieden en dienstpersoneel kwamen naast verantwoordelijke instanties hieraan te pas. Bij een goede postverzorging waren postbeambten (*apparitores*), paardenverzorgers (*hippocomi*), stalknechten (*stratores*) en wagenmeesters (*carpentarii*) werkzaam. We moeten hierbij denken aan een getalgrootte van 40 tot 50 paarden die permanent op stal stonden. Voorts mag men de verhuurders (*cisiarii*) van wagens en van trek-dieren (*jumentarii*) ertoe rekenen. De vrachtrijders noemde men *catalolenses*. Wie op reis ging en van de Staatspostdienst gebruik wenste te maken, kreeg een reisbiljet mee, dat onder verschillende latijnse benamingen aangeduid werd (*diploma*, *evectio*, *tractoriae*, *literae*). Al naar gelang de persoonlijke status kon men op staatskosten bij zo'n statio of mansio overnachtingsbenodigdheden en levensmiddelen ter beschikking krijgen. Hiervoor waren ter plaatse lieden in functie belast met controle- en bedieningswerkzaamheden. Men kan zich voorstellen, dat in het centrum van Coriovallum - nabij het huidige stadhuis - op bepaalde tijdstippen een piek-drukte heerste bij de verzorging van het reizigers-, vracht- en brievenvervoer. Uiteraard hebben in de vicus wagenloodsen, opslagruimten en smidsen gestaan. Bekend is voorts, dat de keizerlijke koeriers, aanvankelijk maatschappelijk in de status van slaaf, zich in de 2e eeuw organiseerden in een soort vakorganisatie met verlies van hun rechteloze toestand. Ook voor hun huisvesting moest ter plaatse gezorgd worden.

POSTDIENSTEN GEDURENDE DE MIDDELEEUWEN EN LATERE TIJDEN

De verbrokkeling van west-Europa tot een optelsom van staatjes met elk hun eigen grensafbakening liet geen ruimte meer voor een geperfectioneerde organisatie zoals die van het romeinse postwezen, dat een groot gebied, niet doorsneden met talrijke grenslijnen,

veronderstelt. Het vervoer van brieven kwam in handen van de kanselarijen van de koning, hertog, graaf of landsheer, mede in verband met de geringe verbreiding van de schrijfkunst.

In zulke verhoudingen wordt het begrijpelijk, dat het landsbestuur zich een post-regaal toekende, dat aan strenge voorschriften gebonden was. Particulier initiatief leek op voorhand uitgesloten en kon vooralsnog ook niet als een behoefte-factor worden signaleerd.

De gewone man maakte gebruik van allerlei rondtrekkende lieden om zijn brieven te verzenden, zeker in de eeuwen, dat deze business nog geen lonend bedrijf was. De adel gebruikte eigen personeel om berichten van kasteel tot kasteel door te geven.

Het Brabants Gouvernement voerde geleidelijk aan op ruime schaal het systeem in van voetbodendiensten. Ook de lokale Schepenbanken, behorend tot eenzelfde landstreek, organiseerden hun informatiedienst op deze voet. Binnen het eigen Schepenbanksgebied is „der bôa”, de voetbode, tot einde van de vorige eeuw nog bekend. Interregionale nieuws- of dienst-meldingen geschieden ook te paard. Hierbij kan men weer onderscheid maken tussen de militaire en civiele postverzorging. Wanneer rond het einde van de 14e eeuw onze regio begeerd gebied geworden is voor de hertog van Gulik-Gelre met zijn bondgenoten, wordt door onze toenmalige landsheer hertog Filips de Stoute van Bourgondië een fortelinie opgebouwd en in stand gehouden, die nagenoeg onze huidige oostgrens met west-Duitsland had. Bekend is, dat met name genoemde boden berichten doorgaven van militair belang b.v. van Gangel naar 's Hertogenraede, van hieruit naar het fort van Herle, vervolgens naar Eynatten en Limburg aan de Vesdre. Dit is slechts een greep uit en een bewijs voor het eigen berichten-apparaat, dat gedurende eeuwen het beproefde systeem is geweest van de grote en kleine militaire staven.

Voor onze regio kan ik putten uit de rekeningen van het landsbestuur die ons inlichten over het bijeenroepen van vergaderingen van de Staten- (= Standen) -gedeputeerden b.v. te Limburg aan de Vesdre, te Hendrikskapelle, te of nabij Valkenburg, waarbij in voorkomende gevallen van boden-te-paard gebruik gemaakt werd. Sterk komt het bodeberoep naar voren tijdens de 80-jarige oorlog. In de uitgavenposten van de overheid leest men, dat Schepenbanksboden te paard over en weer snel berichten moeten brengen met de hierop te vermelden antwoorden of beslissingen naar diverse plaatsen in Limburg-Overmaas of naar Brussel. Zij waren soms de brieven-dragers van belangrijke aangelegenheden en zodoende met niet geringe verantwoordelijkheid belast.

In de 16e eeuw kwam er meer tekening in het burgerlijk postwezen. De eerste geregelde postdienst ontstond in 1516 en liep tussen Wenen en Brussel.

Voor onze eigen regio komen hierover gedocumenteerde berichten tot ons in de loop van de 18e eeuw. De notulen van de Banksvergaderingen van 11 september 1753 (voorloopster van onze Raads-

vergaderingen) maken melding van het inleggen van een officiële en regelmatige postdienst.

Op genoemde datum werd Manes Beerens als zodanig benoemd tegen een vast salaris. In 1773 werd hij opgevolgd door J. Jacobus Stroyck, die in 1780 door Pieter Stahr vervangen werd. Christiaan van den Esschen was van 1785 tot 1795 de laatste onder de oud-Hollandse regering dienstdoende gemeentepostbode.

De organisatie was zeer eenvoudig. De dienst werd door één bode waargenomen, die eenmaal per week te voet naar Maastricht liep. In 1784 kreeg deze de beschikking over een „tourkarre”, waarmee hij gemakkelijker poststukken kon bezorgen. In 1785 ontving hij een formele instructie, die de uitoefening van zijn taak nader preciseerde. De 31 juli 1786 besloot de Banksvergadering 12 gulden toe te leggen tot het aanschaffen van een paar „steevels”.

Behalve de postdienst op Maastricht bestond er een tussen Sittard-Heerlen en Aken en v.v.. Uit een ongedateerd request van Casparus Hertoghs blijkt, dat deze bode bij schout en schepenen van Heerlen aandrong op verbetering van zijn financiële positie.

De internationale postonderneming van Thurn en Taxis deed ook Heerlen aan. Bij de Geleenhof (Valkenburgerweg) werd van postpaarden verwisseld.

Het Franse bewind (1795-1815) organiseerde het postwezen geheel opnieuw. Door het uitvaardigen van verschillende wettelijke bepalingen zoals de wet van de 19en Frimaire an VII op de paardenpost en het arrêté van de 1en Praireal an VII (Bulletin des Lois, an VII nr. 283, arrêté nr. 2964) werd getracht het gehele grondgebied in de voordelen van een regelmatig functionerende postdienst te doen genieten. Niet minder van betekenis was de „Instruction générale sur le service des Postes aux Lettres”, die tot 1850 de grondslag van het Nederlandse postwezen heeft gevormd. Van overheidswege werd regelmatig toezicht gehouden, waaruit een verzameling van waardevolle gegevens voor Heerlen ontstond.

NA DE FRANSE BESTUURSTIJD (1814)

Na de verdrijving van de Fransen bleef het lokale postwezen tot 1850 in handen van partikulieren. In 1828 op 26 augustus richtte Lambert Frederiks van Maastricht het verzoek tot de Raad van de gemeente inhoudende verlening van autorisatie om een chais tot vervoer van personen en goederen tussen Maastricht en Heerlen te mogen aanleggen, hetgeen bij Raadsbesluit van de 29 september d.a.v. werd ingewilligd. Bij Raadsbesluit van 29 januari 1844 werd een borgtocht ad f 200,— vastgesteld, te storten door Mathijs Bardts, voor het aanleggen van een postwagendienst tussen Heerlen en Aken.

Winand Gelekerken exploiteerde in 1838 een postwagendienst tus-

sen Heerlen en Aken blijkens een correspondentie-registertje van de burgemeester van Heerlen, terwijl in genoemd jaar Hendrik August Vijgen de post „reed” tussen Kerkrade en Luik.

De Heerlense familie Cremers heeft gedurende meer dan 70 jaren de postdienst gehad, aanvankelijk op Maastricht, daarna op Valkenburg. Deze exploitatie werd bij 3-jaarlijkse inschrijving gegund. Bij raadsbesluit van burgemeester en schepenen dd. 26 maart 1850 werd aan Sebastiaan Cremers vergunning verleend, dat de beide assen van zijn twee postwagens ieder met vier wielen op een afstand van 1 el 40 duim van elkaar kunnen blijven bestaan. Bovendien mocht zijn zoon Jozef Rudolf Cremers, die de leeftijd van 16 jaar bereikte, als conducteur en postillon dienst doen. De in gebruikneming van de spoorlijn Maastricht-Valkenburg-Aken anno 1843 verplaatste het eindpunt van het traject naar Valkenburg. Onderweg werd op verschillende plaatsen de post meegenomen: bij het Welterhuiske, te Kunrade, bij notaris Bex te Klimmen en in de Heek. De opening van de spoorlijn Heerlen-Sittard in 1896 maakte een einde aan deze post-route. Een postwagendienst van Heerlen naar Simpelveld en terug onderhield J. Sieben in 1868. Hij vertrok in de voormiddag om half tien en gaf aansluiting op de treinen van Aken en Maastricht. Deze dienst werd door Schils overgenomen en vervolgens door Geurten. Harie Ubben bezorgde tot tegen het einde der vorige eeuw de post van en naar Sittard. Zijn postwagen stond in het oud Brandspuithuis naast de dekenale woning; hijzelf woonde er tegenover ter plaatse, waar nu het kegelpaleis aan de Emmastraat is gelegen. Hij zwaaide nog de posthoorn en was met een revolver gewapend tegen nachtelijke overvallen.

In 1886 werd het postvervoer te voet tussen Heerlen en Kerkrade vervangen door verzending met een kar, bespannen met een hit en bestuurd door postboden. De kar werd van rijkswege verstrekt. Voor het aanschaffen en het onderhoud van hit en tuig en het onderhoud van de kar ontvingen zij een toelage boven hun loon.

Teuntje Knops, die niet in vast dienstverband bij de Posterijen werkte, waardoor hij een geringere verantwoordelijkheid droeg, had ook de route op Valkenburg.

Hij was in het bezit van een keurig geel-geschilderde diligence, deels ingericht voor personenvervoer, deels als bewaarplaats voor poststukken. Hij nam brieven en pakjes in Valkenburg in ontvangst, die afkomstig waren uit België, Maastricht en andere „ver-afgelegen” plaatsen. Ze werden opgeborgen in een soort kast, die door de postchef van Valkenburg werd afgesloten. In Heerlen was een duplicaat-sleutel aanwezig. De uit Sittard en Valkenburg te Heerlen samenkommende brieven werden hier gedistribueerd door eigen bestellers en voor het overige afgehaald door bodes uit Simpelveld, Eys en Kerkrade.

Een en ander doet aan het romeinse post- en personenverkeers-knooppunt ter plaatse denken!

Het zou intussen tot het jaar 1850 aanlopen, vooraleer te Heerlen een op rijkskosten verzorgd postkantoor gevestigd werd. Tevoren - en ik bedoel hiermee de Belgische bestuursperiode 1830-1839 - was plaatselijk een zogenaamd Distributiekantoor voor brieven e.d. gevestigd geweest. Maar tijdens de Belgische jaren had men dit bureau, hoogstwaarschijnlijk vanwege zijn centrale ligging in Zuid-Limburg, naar Valkenburg verlegd. Men bedenke, dat Maastricht de kans niet kreeg om zich bij de Belgische opstand aan te sluiten. In 1843 gaf het gemeentebestuur van Heerlen aan de gouverneur van het hertogdom Limburg de wens te kennen, „dat het aldaar voor het jaar 1830 bestaan hebbende Distributiekantoor mogt worden hersteld”. Dit bureau werkte buiten kosten van het Rijk. De Heerlenaren betaalden boven het normale porto voor iedere ontvangen brief 5 cent extra en 2½ cent extra voor elke verzonden brief. In een schrijven dd. 20 juli 1843 zette het gemeentebestuur de redenen uiteen op grond waarvan de hoge Regering ertoe zou moeten besluiten thans op rijkskosten over te gaan tot het doen functioneren van een plaatselijke P.T.T.. Het heet in dit schrijven, dat „Heerlen niet alleen de hoofdplaats van het kanton en de zetel van verscheidene administraties is, maar ook tevens een beduidende kleinhandel heeft en van Heerlen uit de omliggende dorpen spoediger en geregelder zouden kunnen bediend worden waartegen Valkenburg, hetwelk een bevolking van ongeveer 750 zielen heeft en hoogstens twee uren afstands van Maastricht afgelegen is, een zeer onbeduidende briefwisseling heeft en heel gemakkelijk door het postkantoor van Maastricht zou kunnen worden geriefd, waarbij tevens bemerkt wordt, dat alleen de oorzaak der daarstelling van een postkantoor te Valkenburg nauwelijks twee uren van Maastricht aan het tijdens het Belgische bestuur aldaar bestaan hebbende distriktskommissariaat moet toegeschreven worden”.

En dit met redenen omkleed verzoekschrift eindigt met het uitspreken van de verwachting, dat „Uwe Excellentie van de billijkheid van desselfs verlangen overtuigd, van het hooger Bestuur eene gunstige voordragt ten deze zal gelieven te willen doen, temeer daar het niet alleen de wensch van het gemeentebestuur, maar van alle ambtenaren der overige zich hier bevindende administratiën is, dat het postkantoor van Valkenburg naar Heerlen verlegd moge worden”. Dit stuk was getekend door de heer Jaegers, medicus en burgemeester van Heerlen.

RIJKSPOSTDIENST ANNO 1850, „OPPEN TREPKEs”

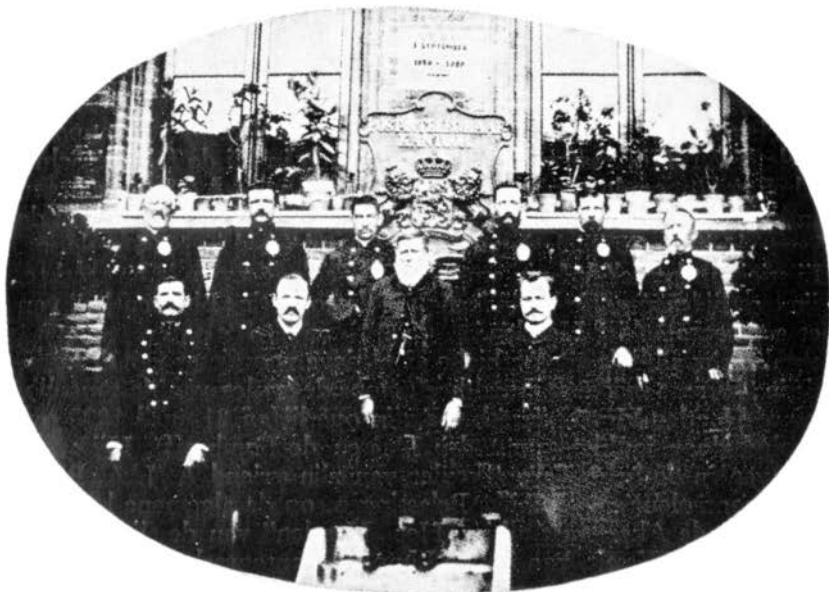
Het zou intussen nog ruim zeven jaar duren, vóórdat de „hoge Regering” overtuigd was van de inhoud van dit betoog. Op 1 sep-

tember 1850 begon de P.T.T. - thans op rijkskosten - in het huis „oppen Trepkes”, zijn bedrijf aan de Dorpsstraat onder het directeurschap van Jhr. van Sasse van Ysselt. Deze in Heerlen alom geachte persoon zou gedurende veertig jaren zijn functie blijven uitoefenen.

P.T.T. IN HET NIEUWE GEMEENTEHUIS ANNO 1879

Toen de huisvesting aan het adres „oppen Trepkes” te eng was gebleken - het had 50 m³ inhoud -, kreeg de P.T.T. de beschikking over een riante kantoorruimte in de (oostelijke) linkervleugel van het nieuw gebouwde Gemeentehuis, dat met zijn hoofdingang aan de Geleenstraat gelegen was (tegenover het huidige pand Pieters-Dortu), anno 1879. Op de hierbij geplaatste jubileumfoto ziet men op de achtergrond een gedeelte van de vensters van de linkervleugel van het in 1946 afgebroken gemeentehuis. Tussen twee vensters in is de tekst aangebracht: „Post en Telegraaf kantoor”.

Aan de totstandkoming van deze huisvesting was correspondentie voorafgegaan tussen het gemeentebestuur en de minister van Financiën. In zijn schrijven van 23 juni 1877 berichtte deze bewindsman, dat het Rijk in Heerlen een P.T.T.-dienst zou vestigen op voorwaarde van beschikbaarstelling van een gebouw tegen huurvergoeding van f 250,— per jaar voor de duur van tien jaren. De

gemeenteraad nam in zijn zitting van 18 april 1879 een dienovereenkomstig besluit.

Op datum van 20 juni 1879 werd de postdienst overgebracht naar het gereedgekomen Gemeentehuis. Bouwmeester Keyser te Venlo had het ontwerp daarvoor gemaakt. Op dezelfde dag werd in dit pand ook het Rijkstelegraafkantoor geopend, dat onder beheer van een afzonderlijke directeur werd gesteld. Op 1 februari 1891 kwam de Post- en Telegraafdienst onder beheer van één directeur.

In 1890 bestond het dienstpersoneel uit de directeur en acht post-beambten. Op de hierbij afgedrukte jubileumfoto, genomen naar aanleiding van het 40-jarig bestaan van de P.T.T., tevens 40-jarig dienstjubileum van de directeur jhr A. J. L. van Sasse van Ysselt (1850 - september 1 - 1890), staan v.l.n.r. (voorste rij) Laurs, Bocken (de latere directeur), van Sasse van Ysselt (directeur), Wetzels (klerk); (achterste rij) Custers, Beyer, Severens, Crombach, Ubben en Crombach. De bestellers droegen links op hun borst een herkenningsteken. Dit insigne gebruikte men reeds een eeuw vroeger, toen de lokale postbestellingen door de van schepenbankswege aangestelde brievendragers geschieden. Het bestond uit een koperen schild met „Sint Pancratius oft Banckwaepen”, dat ingevolge de instructie aan de linkerzijde van de borst gedragen moest worden (Banksnotulen 14 september 1785).

Jonkheer August Jozef Lodewijk van Sasse van Ysselt, geboren op het kasteel te Boxmeer 21 december 1825, heeft naast zijn postdirecteurschap een bijzondere plaats ingenomen in het maatschappelijk lokale leven. Hij was ongehuwd en woonde in bij de familie Schils in het voornoemde pand „oppen Trepkes”, wijk A n° 48, gelegen aan de oostzijde van de Dorpsstraat (later Emmastraat 11) nabij de Veemarkt (later Wilhelminaplein). Dit pand werd in 1966 gesloopt. Hij stierf in hetzelfde huis, waarin hij jarenlang woonde en werkte. Zijn overlijdensprentje bevindt zich in de collectie „Bidprentjes” van het gemeentearchief Heerlen.

Jarenlang was hij de sympathieke en actieve voorzitter van de commissie, die met succes geijverd heeft voor de aanleg van de spoorlijn Sittard-Heerlen-Herzogenrath (na zijn overlijden 21 april 1895 opgevolgd door jonkheer van der Maesen de Sombreff). Hij werd begraven in de bekende grafkelder van zijn vriend A. J. A. R. de Céva, controleur van 's Rijks Belastingen, op de algemene begraafplaats aan de Akerstraat alhier. Het „Heerlen” van de tijd van jhr van Sasse van Ysselt, van jhr de Limpens, kantonrechter, van baron de Loë van kasteel Terworm, met een vaste kern van gegoede Heerlense families had een geheel eigen cachet. Raak wordt deze leefstijl beschreven door de zakenman Louis Hennen, in leven secretaris van de plaatselijke V.V.V., die ik hier gaarne citeer.

„In ± 1880 was Heerlen een plaats van circa 5000 inwoners. Geen landbouwplaatsje in den eigenlijken zin van het woord en ook geen onaanzienlijk dorp, (zooals nog heden door minder goed ingelichten

wel eens verkondigd wordt), maar als kantonnale hoofdplaats en middelpunt van een voor de toenmalige verhoudingen betrekkelijk welvarende landbouwstreek, een voornaam vlek of landelijk stedeke, een marktplaats, waar de boeren der omliggende hoeven, dorpen en dorpjes hunne landbouwproducten ter markt brachten en dan tevens bij de Heerlensche neringdoenden hunne inkoopden deden, bij den notaris, kantonrechter, ontvanger en andere autoriteiten hunne zaken beredderden en te gelegener tijd, zooals met de kermis of op andere feestelijkheden ruime verteringen maakten.

Daar in Heerlen zelf, althans niet op in 't oog loopende wijze, het landbouwbedrijf werd uitgeoefend, had de plaats, reeds toentertijd meer het aanzien van een weliswaar betrekkelijk klein maar zeer proper en deftig aandoend stadje. Tegelijkertijd maakte Heerlen toen vooral een idyllischen indruk door zijn schilderachtig gelegen Kerkplein, het middelpunt van het oude Coriovallum en van het middeleeuwsch Kasteel Herle, omgeven door de wateren van Kerkgraaf en Bongerd, welke grachten in latere jaren gedempt werden. Een bijzonder cachet van deftigheid had Heerlen ook door de goed verzorgde gevels zijner huizen, waarvóór de met planten, bloemen en laurierkersboompjes versierde stoepen. Bijna voor ieder huis bevonden zich stoeltjes of een bank, waarop voornamelijk de vrouwelijke bewoners der huizen zich tegen den avondstond nedervleiden, terwijl de mannen zich in 't Hotel Cloodt, bij „der Miel Boost aan de Brug”, of bij Roijen hun pintje gingen nemen om vervolgens in de latere avonduren doorgaans bij „der Miel Dirix” aan te landen. Hier kende de gezelligheid geen tijd en meestal moest de nachtwacht, de zgn. „klepperman” komen waarschuwen dat het „welletjes” was. Heerlen stond alom bekend om zijn gezelligheid, de gastvrijheid en het opgewekt karakter zijner bewoners. Zakenmensen en andere reizigers, die Heerlen te paard, per diligence, sjees of ander soort rijtuig bereikten, stapten doorgaans aan 't Hotel Cloodt af, bleven hier meestal dagen tot zelfs weken lang, om, terwijl zij van hieruit overdag de heele streek in alle richtingen doorkruisten en hunne cliëntèle bewerkten of andere zaken afdeden, 's avonds in Heerlen terugkeerden, alhier van het gezellig verkeer en vertier te profiteren.

Naast deze gezelligheid en de spreekwoordelijk geworden gemoedelijkheid der plaats, had Heerlen echter ook een voornaam cachet, doordat de inwoners en met name de notabelen en gezeten burgerij in haar optreden ook naar buiten een zekere mate van deftigheid ten toon spreidde. Dit gaf den bewoners der omliggende en meer verwijderde plaatsen aanleiding deze deftigheid ironisch als „wind van Heëlder” te qualificeeren. Een feit was het intusschen, dat toentertijd hier naast de gewone autoriteiten en notabelen van een kantonnale hoofdplaats en typisch provinciestedje, van ouds een burger-aristocratie, bestaande uit de voorname families der plaats, den toon aangaf. Hier worden slechts enkele dezer families genoemd, wier namen ook thans nog goeden klank hebben, n.l. de families Savel-

bergh, van Oppen, Penners, Schils, Vijgen, De Hesselle, Cloot, Ross, Schroeder, Lemmens, Roosen enz..

Burgemeester was toentertijd M. J. Savelberg, secretaris Kaufmann, pastoor-deken Savelberg, dominé Dr. Jongeneel, die evenals genoemde gemeente-secretaris Kaufmann een speciale studie van het Heerlensch dialect maakte en daarover een brochure heeft uitgegeven. Hoofd der eenige openbare school in de kom, n.l. de school a.d. Akerstraat, ter plaatse waar zich thans de Nutsschool bevindt, was de heer Eijck, die zich vooral ook op zeer verdienstelijke wijze met de dichtkunst bezighield. Bij menige gelegenheid werden zijn hoogdravende dichterlijke ontboezemingen zeer gewaardeerd. Kantonrechter was in dien tijd Jhr. de Limpens, postdirecteur Jhr. van Sasse van Ysselt, geneesheren Dr. Pieters en Dr. Wintgens (de latere hoofdinspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht te 's-Gravenhage); apothekers Vranken en De Hesselle.

De verstandhouding tusschen de verschillende gezindten en tusschen het inheemsche en zgn. Hollandsche element, liet toentertijd niets te wenschen over en was doorgaans zeer hartelijk. Industrie van eenige beteekenis was er toen in Heerlen niet. De naaldenfabrikatie, die er bestond, leidde een kwijnend bestaan, de leerlooierijen en bierbrouwerijen konden evenmin als van beteekenis aangemerkt worden. De zonen uit de betere families zochten dan ook doorgaans hun heil elders, voornamelijk in Luik, Brussel, Antwerpen enz., waar zij zeer vaak hun weg maakten, aanzienlijke posities innamen of zaken en industrieën van beteekenis vestigden. Gestudeerd werd toen meestal aan de universiteiten van Leuven en Luik."

Een eigen inbreng in deze leefgemeenschap bracht broeder Aloysius met zijn patiënten, die zijn „Kneipp" kuur en kruidengeneesmethode hier kwamen volgen. In 1892 verrees het „Sanatorium" op de hoge westflank van de Caumerbeek, gebouwd door architect A. van Beers uit Rotterdam. Groepsfoto's van de door Heerlen wandelende patiënten zijn geplaatst in de jubileumuitgave van de V.V.V.-Heerlen, 1936, blz. 201-203. In 1899 verscheen de eerste in Heerlen uitgegeven kleuren-ansichtkaart van het Sanatorium, met een „Groet uit Heerlen". Een afbeelding hiervan is opgenomen in de uitgave „Heerlen in oude ansichten" blz. 93. Vele patiënten zullen deze kaart op de brievenbus van het postkantoor aan de Geleenstraat - later Emmaplein - gepost hebben. Dit internationaal gezelschap bezorgde het postpersoneel binnenkomende post uit vele windstreken. In de registers van 1909 en 1910 staan respectievelijk 2300 en 2400 handtekeningen van mensen, die om genezing kwamen.

NIEUWBOUW AAN HET EMMAPLEIN ANNO 1902

Jonkheer van Sasse van Ysselt heeft de nieuwbouw van een P.T.T.-kantoor niet meer meegemaakt. Voor deze taak kwam zijn opvolger,

C. F. J. H. Bocken, geboren te Venlo 10 juli 1852, te staan. In 1896 vierde hij zijn 25-jarig dienstjubileum. In de „Limburger Koerier“, die toen te Heerlen gedrukt werd, verscheen op 11 februari hierover een artikel.

Naar de mening van de rijksbouwmeester was de bestaande kantoorruimte te klein geworden en niet geschikt voor een doelmatige verbouwing. Het hotel „De Prins van Oranje“ aan de Akerstraat was het Rijk voor f 14.000,— te koop aangeboden. De rijksbouwmeester achtte het bedrag met verbouwingsonkosten na ingesteld onderzoek evenwel te hoog.

11 Augustus 1899 deelde de rijksbouwmeester mede, dat de Nederlandse Spoorwegen een terrein, gelegen aan de spoorweg Sittard-Herzogenrath, groot $\pm 600 \text{ m}^2$, voor f 1,50 per m^2 aan het Rijk te koop aanbood. De ligging buiten de gemeentekom deed evenwel hiervan afzien. De directeur-generaal der P.T.T. verzocht intussen de gemeente andere lokalen tot dit doel ter beschikking te stellen (Raadsvergadering 16 maart 1899). Tijdens de Raadsvergadering van 30 oktober d.a.v. besloot men de P.T.T. een bouwplaats aan te bieden aan het huidige Emmaplein tegen een koopprijs van f 8.000,—. De directeur-generaal der P.T.T. had evenwel overwegende bezwaren, zodat de gemeenteraad tijdens zijn zitting van 27 november 1899 besloot de koopprijs te reduceren tot f 7.000,—. Het akkoord was bereikt. Nu kon met de voorbereidende werkzaamheden begonnen worden. Het oude „pastoraal huys“ werd afgebroken. De pastoor-deken verhuisde naar het nieuwe pand Emmastraat 20. Voorts moest een gedeelte van de historische walmuur van het Heerlense fort worden neergehaald. Bovendien dempte men ter plaatse de vestinggracht. Zo kwam er ruimte vrij, waaruit een plein ontstond. Aan het beloop van de imitatie-borstwering, die bij de sanering van het stads-gedeelte rondom de St. Pancratiuskerk in 1967 is aangebracht, kan men nagaan, tot hoe ver de voormalige walmuur insneed in de oppervlakte van het latere plein. Blijkens een schrijven van burgemeester en wethouders van Heerlen dd. 6 april 1901 aan de rijksbouwmeester te Den Haag moest de aannemer de heer J. Meentz uit Simpelveld, aan wie het werk gegund werd voor f 26.550,—, vóór of op 1 april e.k. gereed zijn met de sloping van dat gedeelte van de oude pastorie, hetwelk aan het Rijk toebehoorde. In de loop van het zomerseizoen moest men dan gestart zijn met de eigenlijke bouwwerkzaamheden. Op 15 oktober 1900 werd ten kantore van notaris van Kessel te Heerlen de koopakte verleden. Het gekochte, dat in volle eigendom overging aan het Rijk, bestond uit: 337,50 m^2 van perceel sectie D. nr. 2720 en 87,50 m^2 van perceel sectie D. nr. 2721. Beide delen werden tesamen bij het Kadaster ingeschreven onder sectie D. nr. 2788.

Op 15 september 1902 had de verhuizing plaats van het oude kantoor aan de Geleenstraat naar het nieuwe gebouw aan het Emmaplein. De naam van het plein was bij Raadsbesluit van 31 augustus 1898 ingevoerd, zulks ter herinnering aan de koningin-regentes, die

tot die datum het land namens haar minderjarige dochter Wilhelmina had bestuurd. De gemeenteraad ruimde de bestaande historische benamingen op, zodat toen tevens de namen „Wilhelminaplein”, „Emmastraat” en „Willemstraat” ontstonden.

Het nieuwe P.T.T.-kantoor werd op 16 september d.a.v. in gebruik genomen. Het front paste heel wel in het nieuwe bewoningsbeeld. Het torentje op de rechterhoek sloot de gevel sierlijk af. Via de hoofdingang kwam men door twee kleine portaaltes in een zeer ruime vestibul. Rechts was een kamertje ingericht als telefooncel voor het publiek, wanneer Heerlen intercommunaal aangesloten zou zijn. Doorgaande rechts bereikte men twee loketten, waarvan normaal aan één loket bediend werd. Van hieruit had men een ruime blik op het werkgedeelte van het personeel. In het midden stond

een grote lessenaar. Langs de muren waren een telegraafstoestel, een sorteertafel en verdere benodigdheden geplaatst. Een zeer grote brandkast, geleverd door de firma van de Brakel uit Den Haag was in één der muren aangebracht. De elektrische verlichting van het gebouw scheen het volgens het persbericht in de „Limburger Koerier” van 11 oktober 1902 bijzonder goed te doen.

Aan de Kerkplein-zijde was voorts een zeer ruime bestellerskamer ingericht. Daarnaast lag de telegraafkamer voor Kerkrade en Rolduc, die uitzag op de binnenplaats. Bovendien bevond er zich nog de batterijkamer, waar tevens de reserve-batterij stond; voorts een bergplaats voor fietsen en verdere materialen.

De verslaggever signaleert als een aanmerkelijke verbetering het feit, dat de bestellers en postboden zich niet meer door het publiek behoeven te wringen, wanneer zij hun dienstwerk gingen verrichten. In totaal beschikte men over 2500 m³ werkruimte.

Op 28 december 1903 werd in het P.T.T.-kantoor een interlokaal rijkstelefoonbureau gevestigd.

Omstreeks 1915 kreeg dit gebouw een uitbreiding met een verdieping op het linker gedeelte, waarvan een fotografische opname geplaatst is in de uitgave „Heerlen in oude ansichten” blz. 66. Hierbij kan tevens verwezen worden naar de afbeeldingen op blz. 60 en 61, die het nieuwe postkantoor anno 1902 in front- en zij-aanzicht weergeven. Directeur Bocken overleed te Heerlen op 10 november 1907 en werd opgevolgd door W. F. K. Wethmar.

NIEUWBOUWPLANNEN ANNO 1919 AAN DE SCHINKELSTEEG

Dat de behoeftefactor van de zijde van het publiek een belangrijke rol had gespeeld in de voren besproken twee verhuizingen van de P.T.T. binnen een tijdsbestek van ruim een halve eeuw, moet als een merkwaardig gegeven worden genoteerd. Anno 1902 telde Heerlen 7.335 inwoners. En dit aantal bleef in forse lijn stijgen. Toen de P.T.T. dan ook in 1919 een bouwterrein ad f 79.170,— kocht aan de Schinkelsteeg met het oog op de tweede nieuwbouw, moeten we dit beleid m.i. zien tegen de achtergrond van de snelle bevolkingsgroei, die inmiddels tot het getal 34.029 was gestegen. Achter deze forse aankoop van het terrein, waar momenteel het Heerlense P.T.T.-gebouw staat, signaleren we een actie, op touw gezet door oud-burgemeester De Hesselle, burgemeester Waszink (de latere minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen), mr. Savelberg, minister Regout en inspecteur Duynstee van de P.T.T. te Maastricht.

„OP DE NOBEL”

Inmiddels werd echter een aanbieding ontvangen van een terrein aan de Nobelstraat, waarvan de oppervlakte 4515 m² bedroeg, de vraagprijs f 20,— per m². Naar het oordeel van de rijksbouwmeester en de burgemeester was dit terrein zeer gunstig gelegen, omdat de gemeente zich juist in die richting uitbreidde. De minister verleende de gevraagde machtiging, waarna op 16 oktober 1920 de koopakte werd getekend. Het Rijk kocht hierbij van G. A. Kesting te Overveen en F. H. Kok te Den Haag „een terrein op de Nobel, kadastraal bekend sectie E. nr 2897, groot 4515 m², voor den prijs van f 90.300,—”.

Het reeds eerder gekochte terrein aan de Schinkelsteeg (= Honigmanstraat-hoek van der Maesenstraat) zou aan de dienst van de Registratie en de Domeinen worden overgedragen.

Bij besluit van burgemeester en wethouders van Heerlen van 20 november 1923 werd de naam „Schinkelsteeg” veranderd in „Schinkelstraat” (= Honigmanstraat).

Tijdens de bespreking met het ministerie van Financiën over deze

overdracht had de rijksbouwmeester een nieuw plan ontworpen voor de stichting van een dienstgebouw met afzonderlijke ambts-woning. De inspecteur, aan wie dit plan in januari 1921 ter beoordeelung werd toegezonden, was van mening, dat „enkele onderdelen wel wat ruim genomen waren”. Voorts stelde hij, dat het terrein aan de toenmalige Schinkelsteeg voor de stichting van een nieuw dienstgebouw veel meer in aanmerking zou komen dan dat aan de Nobel. Met het oog op de noodzakelijkheid tot bezuiniging op de Staatsuitgaven werd besloten de nieuwbouwplannen nog enkele jaren uit te stellen, mede gelet op de ontvangen mededeling van de directie der Staatsmijnen, dat de ontwikkeling der mijn-industrie zich voorlopig in een matig tempo zou voortzetten. Het terrein aan de Nobel werd daarop, in afwijking van een vroegere beslissing, overgedragen aan de dienst van de Registratie en de Domeinen.

Bij Raadsbesluit van 30 maart 1920 kreeg de nieuwe verbindingsweg tussen de Honigmanstraat en de Saroleastraat de naam „Poststraat”. Ten gevolge van het weifelend beleid der P.T.T. kon deze benaming niet gehandhaafd blijven. De „Poststraat” werd bij Raadsbesluit van 23 december 1926 veranderd in „van der Maesenstraat”, eertijds kantonrechter te Heerlen (aan de andere hoek van de nieuwe straat staat nog steeds het onooglijke Kantongerechtsgebouw).

Naar aanleiding van klachten over de toestand van het postkantoor aan het Emmaplein had op 7 februari 1930 op het hoofdbestuur van de P.T.T. een bespreking plaats over de huisvesting der diensten te Heerlen. De hoofdinspecteur achtte de tijd rijp voor nieuwbouw, te meer, omdat binnenkort zou moeten worden voorzien in de huisvesting van een automatische telefooncentrale.

De eertijds aan de Domeinen overgedragen percelen aan de Schinkelsteeg (= Honigmanstraat) en aan de Nobel waren nog niet verkocht. Blijkens het advies van de inspecteur was het terrein aan de Schinkelsteeg, dat 26.39 are groot was, het gunstigste gelegen voor de benodigde oppervlakte van $\pm 922 \text{ m}^2$. Na wijziging van de plannen werd tenslotte besloten één gebouw voor de drie diensten te stichten. Op 13 december 1933 had de aanbesteding plaats, waarbij het werk voor f 108.800,— werd gegund aan de aannemer J. H. Hendriks te Orthen.

Het terrein aan de Schinkelstraat moest nu weer door het ministerie van Financiën worden overgedragen aan het Staatsbedrijf. Dit geschiedde bij akte van 20 april 1934.

De werkzaamheden, waarmee begin februari 1934 een aanvang werd gemaakt, moesten volgens het bestek op 5 mei 1935 worden opgeleverd. De aannemer ging echter failliet, zodat vertraging ontstond. De voltooiing ervan werd toen opgedragen aan de n.v. algemene beton compagnie te Den Haag, met name aan architect Crouwel.

De bouw kwam gereed op 3 oktober 1935, waarna met de inrichting van het nieuwe kantoor kon worden begonnen.

Op 21 december 1935 werd het voor de post- en telegraafdienst in gebruik genomen. De indienststelling van de automatische telefooncentrale vond plaats op 27 oktober 1936.

De opening van het momenteel nog in gebruik zijnde hoofdpostkantoor had met grote plechtigheid plaats, waarover het „Limburgs Dagblad” van 23 december 1935 uitvoerig berichtte.

Onder de autoriteiten bevonden zich het Eerste Kamerlid en Kantonrechter te Heerlen mr. Janssen de Limpens; de hoofdinspecteur der P.T.T. de heer Duijnstee, Den Haag; dhr. Teeling, inspecteur P.T.T. Den Haag; dhr. E. ten Brink, adjunct inspecteur P.T.T. Maas-tricht; dhr. Robbers van de Rijksgebouwendienst; namens het gemeentebestuur de wethouders Stappers en Lintjens en de gemeentesecretaris Suylen (de burgemeester was verhinderd); pastoor-deken Nicolaye; pastoor Kusters van Schandelen en rector Petrus Nielen van de Laanderstraat; Ds. Mol en Ds. Postma, predikanten; voorts commissaris van Politie Offermans en vertegenwoordigers van de Staatsmijnen prof. van Irtson, ir. Dinger en dhr. Mous; dhr. Kremer, dir. Oranje-Nassau Mijnen; dhr. Schweitzer, dir. Laura en Vereniging; de vertegenwoordigers van de Kamer van Koophandel en Fabrieken dhrn. Dupont en jhr. G. Ruys de Beerenbrouck; dkt. Crobach, dir. St. Jozefziekenhuis; ir. G. de Groot, dir. M.T.S.; dhr. van de Ven, dir. Publieke Werken gemeente Heerlen; inspecteur van 's Rijksbelastingen J. v.d. Ven; mr. Frees, griffier van het Kanton-gerecht; de burgemeesters van Schaesberg, Voerendaal en Wijnands-rade; dhr. van Gurp, gemeente-ontvanger en dhr. Langereys, dir. van het Heerlens postkantoor; dhr. Alkema, opzichter van het nieuwe gebouw.

De heer ten Brink, (die in 1950 zou promoveren cum laude op de „Geschiedenis van het Nederlandse Postwezen van 1795-1810”), sprak de verzamelde menigte het eerst toe.

Daarna was het woord aan hoofdinspecteur Duynstee, die een stukje lokale geschiedenis ten beste gaf, waaraan ik het volgende ontleen. Hij stelde het als oud-bewoner van Limburg ten zeerste op prijs hier iets te mogen zeggen. Onlangs was spreker veertig jaar in Staatsdienst en één der eerste festiviteiten, die hij in Limburg had meegemaakt, was de opening van de spoorlijn Sittard-Herzogenrath. Aan Heerlen had spreker de aangenaamste herinneringen. Hier woonde de commissaris van genoemde spoorlijn dhr. van Oppen en van Heerlen had hij zijn echtgenote vandaan. In de geest voelde spreker zich dan ook nog steeds een inwoner van Heerlen. Hij herinnerde zich nog, dat in die tijd bijna geen nederlands geld hier te krijgen was en dat Heerlen nog rustig en landelijk was.

Nog verder ging spreker in de Heerlense geschiedenis terug en memoreerde de eerste hoogst markante figuur-postdirekteur jhr. van Sasse van Ysselt, die kantoor hield in een appendix van een commensaal vertrek in het huis „Oppen Trepkes”, tegenover hotel Cloot in de Emmastraat. Met veel festijn werd zijn 40-jarig jubileum

gevierd. Hij werd ereburger van Heerlen en meester Eyck maakte een gedicht op hem.

Spreeker vergastte de aanwezigen hierop met enige interessante cijfers. Het eerste Heerlense postkantoor had $\pm 50 \text{ m}^3$, dat aan het Emmaplein 2500 m^3 werkruimte. Op het terrein aan de Schinkelstraat-van der Maesenstraat (groot 4500 m^2) wilde men in 1923 een kantoor bouwen met 33.000 m^3 werkruimte, dat $1\frac{1}{2}$ miljoen zou kosten. Het thans op datzelfde terrein tot stand gekomen kantoor heeft 10.700 m^3 werkruimte en kostte $1\frac{1}{2}$ ton, terwijl het tevens nog 50 % reserve-ruimte heeft.

De bevolking van Heerlen was sinds 1920 met 50 % gestegen, het P.T.T.-verkeer hier met 60 % en de sterkte van het personeel was in die tijd met 27 % gedaald. Hij meende, dat men hier wel van vorderingen in de zaak „economie” kon spreken.

Direkteur Langereys sloot de rij. Hij was uiteraard verheugd met zijn ambtenaren dit nieuwe gebouw te kunnen betrekken en dankte alle instanties, die aan de totstandkoming ervan hadden meegewerkt.

Met deze openstelling sluit ik mijn historische schets af. Uiteraard is deze materie niet uitputtend behandeld, maar met het oog op het doel waarvoor deze uiteenzetting is samengesteld, ben ik van mening, dat hiermee kan worden volstaan.

De leden van de postzegelvereniging Heerlen, die nu het 50-jarig bestaan van hun organisatie vieren, mogen hierin voldoende documentatie vinden, die ergens met hun activiteiten verbinding heeft. Zodoende ben ik voorbijgegaan aan de andere alhier gevestigde postkantoren en postagentschappen. Ook is geen aandacht besteed aan de in de loop der tijden gebezigde soorten van schrijfpapier, met inbegrip van het perkament, van de wijze van briefverzegeling, de postmerken en -stempels en van de meest geëikte adresseringen.

De congresgangers en alle ter plaatse verzamelde belangstellenden in de Filatelie mogen zich intussen ervan verzekerd weten, dat zij te Heerlen het hun geëigende historische kader vinden, waarvan deze bijdrage getuigt.

L. VAN HOMMERICH

Bronnen:

Gemeente-archief Heerlen, 18e-20e eeuw;

Persberichtencollectie - Gemeente-archief - Heerlen.

E. ten Brink: Geschiedkundig overzicht van de huisvesting van de P.T.T.-dienst te Heerlen - 1973, (manuscript).

J. Th. Janssen: Postkantoren en Postdirecteuren in Heerlen - 1973 (manuscript).

L. van Hommerich: Heerlense postdiensten. Bull. hist. kring het Land van Herle. Lustrumuitgave 1945-1950; 15-26.

L. van Hommerich: Heerlen in oude ansichten - Zaltbommel 1969. - Europese Bibliotheek.

A. v. Schweiger-Lerchenfeld: Geschichte, Organisation und Technik des Postwesens - Wien 1901.

P. C. Korteweg: 300 jaar postmerken van Nederland 1570-1870. Den Haag - z.d. „Heerlen” genoemd onder 43, 45, 48, 50, 53a, 56-60, 66a, 210.

Wij ondergess. Lt. Schouth ende commissarissen deeser Vrijheijt ende Hooftbank van Heerlen, Lande van Valkenburg, Partage van Haar Hoog Moogende ter ordinaire Banksvergaederinge van den 26te der maand Julij deeses jaers, op ingekomene klagten over het gedrag ende conduit van den postboode Peeter Stahr geauthoriseert sijnde om in desselfs plaetse eenen anderen aan te stellen, verklaeren mits deesen daar toe aengesteld ende gecommitteert te hebben soo als committeeren ende aanstellen bij deesen de persoon van Christiaen van den Esschen en wel op een jaarlijks Banks-fixe tractement van tien pattacons offte veertigh gls. Maestr. cours mits selven sal gehouden weesen en eedelijk in handen van den geregte belooven aan de pointen, bij de instructie daer omtrent ontworpen en die hem voor het aanvaarden sijner functie door den heer secretaris sullen worden voorgeleesen vervat, te voldoen en deselve naar te koomen. Quo facto, lasten aen een ijeder, die sulks mogte aangaen, voorm. Christiaen van den Esschen als postboode te erkennen. In oirkonde deese eigenhandig onderteekent, binnen Heerlen den 31. Xbr. 1784 (Waeren geteekent) J. W. Heldevier Lt. Schout; J. L. Wintgens, Commiss. uijt den Geregte, J. P. Mertens, Commiss. qq. uijt de Beëfdens. Op heeden den 14 September 1785 is gecompareert Christiaen van den Esschen, den welken, naar dat aan denselven zijne instructie was voor geleesen, daar op gepreesteert heeft den behoorlijken eed, aan handen van de Heer schepen Swildens.

Actum in judicio ordinario binnen Heerlen dato utz. ten fine deese mits schrijvens onervaeren gehandmerkt (was gehandmerkt) dit is het hand x merk van Christiaen van den Esschen schrijvens onervaeren (onderstond) Qoud attestor (was geteekend) G.P.T.

Landman Secris.

(ex: Register der notulen van de
Banksvergaderingen. 1784. blz. 79).

Instructie voor den Banksweekentlijken postboode, gaende alhier van Heerlen op Maestrigt. 1785 Aug. 30.

1. Deesen, door de heeren schouth en Bankscommissarissen, ingevolge autorisatie ter Banksvergaederinge op hun verleent, aengesteld ende gecommitteert sijnde, sal denselven gehouden weesen, om in de stadt van Maestrigt off ook in Wijk, een hujs offte herberge te benoemen, waer hem de brieven kunnen gebrogt worden en hij, 't geene hem verders gerecommandeert ende aanbevolen word, kan ontfangen.
2. Sal hij gehouden weesen de vier somer maenden als Meij, Junij, Julij en Augustus alle weeken twee maelen op Maestrigt te gaan als naementlijk 's Woensdags en Saeterdags en in de overige maenden alle weeken maer eens, als naementlijk Saterdags.
3. Alwelke daegen hij niet sal vermogen te veranderen off te versetten sonder speciale ordonnantie van sijne committenten, op poene van d'elkens te verbeuren een vierde deel van sijn jaarlijks Bankstractement in behoefte der Banke.
4. Selven sal in de eerstgem. vier maenden gehouden weesen om 's morgens sóó vroeg van hier weg te gaen, dat hij uijterlijk om 8 uijren te Maestrigt kan weesen.
5. Hij sal in deese maenden van Maestrigt weederom moeten vertrekken precise 's naermiddags om 3 uijren.
6. In de maenden Meert, April, September en October sal hij ook moeten maeken om selven tijd in Maestrigt te weesen, jedog om twee uijren 's naarmiddags weederom vertrekken.
7. De vier winter maenden Januarij, Februarij, November en December sal hij

om neegen uijren 's morgens in de stad moeten weesen en om halff een uijre 's naermiddags egter wederom vertrekken.

8. Bij aenkomst in de stad sal hij gehouden weesen terstont sijne brieven in persoon te bestellen sonder egter gehouden te weesen de antwoorden wederom aff te haelen, maer deese sullen hem aen sijn gefixeert off benoemt huijs ofte herberge moeten gesonden en gebrogt worden om daer door niet belet te worden op den tijd te vertrekken, uijtgesondert dat hij telkens aen de keijserlijke en hollandsche postcomptoirs sal moeten aengaen om te verneemen off er brieven voor Heerlen sijn.
9. Bij retour alhier te Heerlen sal hij de commissien off brieven in den dorpe soo veel als mogelijk nog selven avonds bestellen met de overige, en bujten dorpe egter evenwel konnen en mogen wagten tot 's anderen daegs.
10. Voor ieder enkelden en onbeswaarden brief van Heerlen op Maestrigt et vice versa sal hij aan postgeld hebben en mogen vraegen eenen stuijver Maestrigter cours en van de beswaerde brieven naar advenant.
11. Voor de brieven dewelke hij naer de gehugten in de Banke moet brengen sal hij moogen vraegen booven sijn voornd. ordinair postgeld twee en ook 3 stuijvers, wanneer de gehugten off huijsen aen de uijterste limiet van de Banke gelegen sijn, dog niet meer.
12. Voor de brieven dewelke hij geregtswaegen (dat is bujten de proces saeken) gelijk ook Banksweegen aen heeren Lt. Hoofdofficieren en rentmeester van Panhuijs et vice versa mogten gesonden worden, sal hij geen port mogen vraegen, maer gratis brengen en wederbrengen.
13. Hij boode sal responsabel sijn voor alle brieven beswaert offte onbeswaert, commissien etc., welke hem sullen aanvertrouwt worden.
14. En alhoewel hem boode geoorlooft wordt bujten de brieven, commissien in swaerte offte gewigte naer en van Maestrigt te brengen, soo sal hem egter niet gepermitteert sijn so veel gewigt naer de stad off te rug te neemen, waerdoor hij soude konnen belet worden op sijn tijdt en uijre naar Maestrigt en weer terug te koomen, waer over en allen 't geene hij boode contrarie aan voors. pointen soude koomen te doen, heeren schouth en commissarissen sullen invigileeren.
15. Alle brieven en commissien sullen aen hem boode alhier in den dorpe ten sijnen huijse moeten gebrogt worden en hij boode deselve tot tien uijren 's avonds moeten ontfangen off laten ontfangen.
16. Bij aldien hij boode mogte bevonden worden in het volvoeren sijner commissien en overbrengen der brieven als andersints naerlaetigh te weesen, sal daer over, 't zij door hem een gedeelte sijner gagie ten behoeve der Banke te rug te houden off andersints gecorrigeert worden, selfs ook bij ontsegginge van sijn ampt.
17. Ten dien, soo sal hij selfs bij krankheijt moeten sorgen, dat sijne post touren door andere vertrouwer lieden, waer voor hij moet instaan, waergenoomen worden.
18. In besonder sal hij sig hebben te hoeden voor dronkenheijt, op poene van correctie als vooren.
19. Aan hem sal tot teeken van sijn post booden ampt gegeeven worden een kooperen schild met St. Pancratius of Bankswaepen; 't geene hij telkens en alle reisen op sijn linker borst sal moeten hangen.
20. Selven boode sal voor tractament jaerlijks genieten en Banksweegen aen hem betaelt worden als voorheen tien pattacons offte veertigh gls. ligt Maestr. cours.
21. Zal denselven gehouden weesen ten huijse van den heer secris. telkens te koomen vraegen off er ook brieven van het geregte sijn.
22. Item zal denselven gehouden weesen zijne brieven voor Voerendal af te leggen bij Joes. Smeets aen de Lind te Cunraede alsmede naar Maestrigt gaande aen te vraegen of er brieven voor Maestrigt sijn.

(Cfr. Notulen gehouden ter Banksvergaederinge binnen Heerlen den 30 August. 1700 vijff en taggentig.)

Het einde van de abdij Rolduc

IV. DE KOMST DER FRANSEN IN 1792-1794*

Vervolg

Begin 1792 ging in Oostenrijk keizer Leopold II over naar een beter leven. Hij liet het aan zijn opvolger, Frans II, over om op 20 april 1792 de oorlogsverklaring van de Franse republiek in ontvangst te nemen, terwijl Berlijn een zelfde Frans document ontving¹⁾. Het verenigde Pruisisch-Oostenrijkse leger onder de hertog van Brunswijk viel Frankrijk binnen²⁾, en Ernst is optimistisch gestemd:

„Door de Fransen is aan onze vorst de oorlog verklaard... onze troepen hebben drie belangrijke overwinningen op de Fransen behaald”³⁾.

Voor het overige is Ernst's stemming in de brief van 12 mei 1792 aan Töpsl in mineur:

„Sinds ik uit onze abdij ben weggegaan en het bestuur over de parochiekerk van Afdon op me heb genomen op bevel van de zeer-eerwaarde heer abt, heb ik nauwelijks nog genoten van een goede gezondheid, terwijl ik tevoren, gedurende tamelijk lange tijd professor en bibliothecaris in de abdij, nooit ziek ben geweest. Ik weet niet of, behalve de ongezondheid van de vochtige plaats niet de oorzaak van mijn kwalen ligt in de pastorale bezigheid en de zorg voor de economie van de parochie, waar ik slechts een leek in ben, terwijl altijd mijn geest meer geneigd was naar studie”⁴⁾.

Ondanks Ernst's optimisme over het verloop van de veldtocht tegen de Fransen, leden de geallieerden bij Valmy schipbreuk tegen een bijeengeraapt Frans leger, en aanvaardden de terugtocht⁵⁾ gesplitst in drie gedeelten. Een leger week uit over de Rijn, een ander trok zich terug in Luxemburg, en een derde zocht zijn heenkomen in de Zuidelijke Nederlanden.

In Parijs nu stond op dit moment aan het hoofd van het ministerie van buitenlandse zaken de generaal-politicus Dumouriez. Het doel van Dumouriez was in Frankrijk een parlementaire democratie te vestigen. Om dit te bereiken had hij een éclatant militair succes nodig, wat hij gelegen zag in een achtervolging van de Oostenrijkers over de grenzen heen, en hun verdrijving uit de Zuidelijke Nederlanden⁶⁾.

Hij bereidde zijn veldtocht in Parijs voor, in samenwerking met het „comité des Belges et Liégeois réunis”, uitgeweken democraten, die de openbare mening in België te zijnen gunste moesten keren⁷⁾. Onder de leden van dit „comité” bevond zich de inmiddels gevluchte journalist Lebrun⁸⁾, die het in het kielzog van Dumouriez wist te

brengen tot minister van buitenlandse zaken. Dumouriez zelf nam de leiding op zich van het invasieleger in de Zuidelijke Nederlanden.

In deze Oostenrijkse Nederlanden had intussen de Brusselse regering vrijwilligers opgeroepen om het schromelijk verwaarloosd leger van inheemsen op kracht te brengen.

Dit alles mocht niet baten, toen Dumouriez de defensieve oorlog in een offensieve deed verkeren, en achter de keizerlijke troepen de Franse grenzen overschreed. De keizerlijke troepen stonden onder bevel van generaal Clerfayt, die bij de aanval op Frankrijk de rechtervleugel had aangevoerd.

Dumouriez wist Clerfayt tot een gevecht te dwingen, en op 6 november 1792 werden de Oostenrijkers bij Jemappes verpletterend verslagen ⁹⁾. Met gedunde gelederen trok Clerfayt dan door Brabant, hield zich korte tijd op in Luik, en vatte in Limburg post om te overwinteren. De Fransen werden na Jemappes overal in België als overwinnaars begroet. Het besluit van de Staten van Limburg, — 21 november —, dat ieder de Fransen vriendelijk mocht bejegenen om zodoende alle wanorde te vermijden, kwam dan ook als mosterd na de maaltijd.

Dumouriez werd 28 november triomfantelijk ingehaald te Luik. Hier hield hij zich gereede tijd op, en stuurde een gedeelte van zijn troepen uit om Roermond, Oostenrijks Gelder en het Pruisische Kleef in te nemen. Hij misgunde de Oostenrijkers zelfs hun winterrust en trok 10 december 1792 Limburg binnen vanuit het prinsbisdom. In het algemeen werden de Fransen gematigd-vriendelijk ontvangen. Men wilde afwachten.

Aken werd 16 december bezet door een van Dumouriez' bevelhebbers generaal Desforest ¹⁰⁾. Een of meer dagen later hadden de Fransen ook Rolduc bereikt: 24 december althans begonnen de leveringen aan de Fransen, zoals bijvoorbeeld „daertig bosselen stroo, geleyck des 30 rationen hoy (twelff pont per ration)” ¹¹⁾.

Bovendien kreeg de abdij inkwartiering. Nog in december betrok een van de andere onderbevelhebbers, generaal Miacinski, verblijven in de abdij. Deze Joseph Miacinski — of Mionczynski op z'n Pools — was geboren te Warschau in 1751. Na zijn studie in Frankrijk keerde hij terug naar Polen, waar hij deelnam aan de „Confédératie van Bar”. Aangehouden in 1775, wist hij te ontsnappen, en ging in Franse krijgsdienst, sinds 1792 als veldmaarschalk. Van Dumouriez ontving hij het commando over het Rijn-leger. Hij zou zijn chef later ook volgen in diens overlopen naar de Oostenrijkers, hetgeen hem in Parijs, in 1793 nog, zijn kop zou kosten ¹²⁾. Voorlopig echter behoorde hij nog tot de levenden, en hij wist zijn onvrijwillige gastheren 5.512 Luikse ponden af te zetten om daarmee zijn „légion des Ardennes” te voeden.

Dumouriez had Aken, het oude hertogdom Limburg, en de landen

van Overmaze in bezit genomen om Clerfayt te dwingen diens plan tot overwintering tussen Maas, Rijn en Roer, op te geven. Al met al had hij de streken ten oosten van de Maas vrijwel onder controle.

Maastricht — dat onder het tweehoofdig bestuur van de prins-bisschop van Luik en de Staten-Generaal in Den Haag had gestaan — en de Staatse dorpen in de Limburgse lappendeken werden angstvallig ontzien vanwege de goede verstandhouding met Den Haag. Het was daarmee niet uitgesloten, dat een of ander dorp per ongeluk werd ingenomen, maar zo spoedig zijn „Staats-heid” bleek, werd het weer door de Fransen ontruimd.

Zo was het stadje Valkenburg midden december ingenomen door Franse troepen, terwijl het land van Valkenburg slechts ten dele Oostenrijks was. Oud-Valkenburg lag in de Oostenrijkse landen, maar Valkenburg zelf, vlak aan de grens van beide delen, was echter juist in het Staatse gedeelte gelegen. De gouverneur van Maastricht, dat ook onder Den Haag ressorteerde, protesteerde onmiddellijk in Luik bij Dumouriez. Deze deed zijn troepen prompt Valkenburgstad ontruimen onder aanbieding van verontschuldiging, met als reden voor de vergissing, dat men bij het annexeren een verouderde kaart had gebruikt ¹³). Dit als voorbeeld van de enorme staatkundige verwarring in het oostelijke Maasland.

Januari 1793 verliep, terwijl de Nationale Conventie in Parijs aanvankelijk nog geen breuk wenste met Engeland en de Republiek, hoewel Dumouriez aandrang op een inval in de Noordelijke Nederlanden. In de Zuidelijke Nederlanden raakte men geleidelijk uit zijn pro-Franse roes. Allerlei diensten, ontvreemding, en de assignaten deden bij het volk de sympathie voor de Fransen teniet. De Statisten dachten met weemoed terug aan de Oostenrijkers, en de democraten voelden zich ontgoocheld, toen de door Dumouriez geplande bestuurs-hervorming en verkiezingen in Parijs geen weerklank bleken te vinden ¹⁴). Men verdacht de Conventie, terecht, van annexionistische plannen. In Parijs riepen vele stemmen immers om natuurlijke grenzen. En de Zuidelijke Nederlanden golden als een rijk gebied!

De breuk met de monarchie en de terechtstelling van Lodewijk XVI — 21 januari 1793 — betekende een breuk met het verleden. Een dag later bevond de Franse republiek zich in oorlog met koning George III en stadhouder Willem V ¹⁵).

Dumouriez trok Staats-Brabant binnen. In een „Proclamatie van Generaal Dumouriez aan de Bataven” roept hij deze volksstam toe: „De Belgen noemen mij hun bevrijder; ik hoop ook spoedig de uwe te zijn” ¹⁶).

Met deze geruststellende mededeling in hun zak konden de ontstelde Staten-Generaal in Den Haag alvast een ontvangst-comité op de been brengen.

De Fransen wensten thans ook de enclave Maastricht op te ruimen.

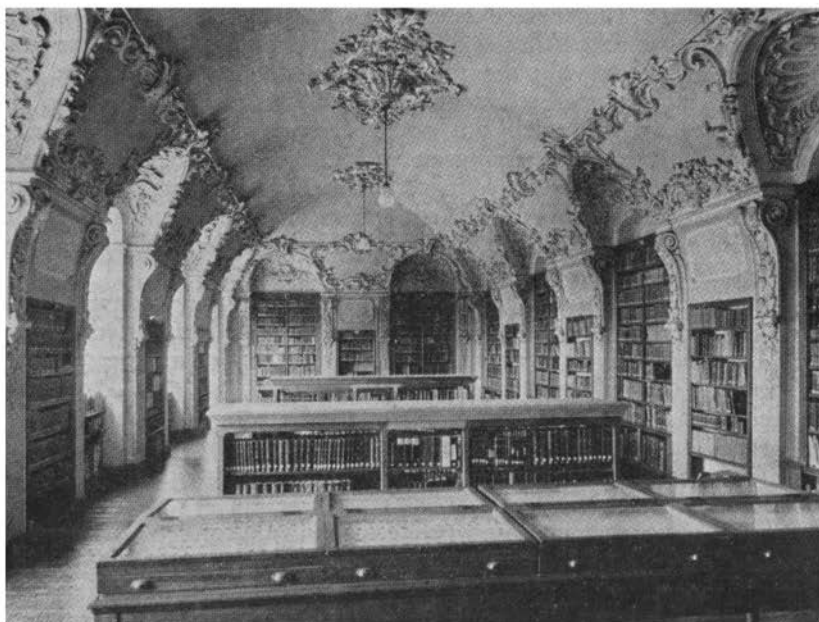
Luitenant-generaal Miranda opende 22 februari 1793 loopgraven ter belegering van de stad ¹⁷⁾. Gedurende een zevental dagen was Maastricht blootgesteld aan beschietingen. De Fransen wisten welgeteld 5.000 bommen af te vuren ¹⁸⁾.

Een briefschrijver in het „Journal historique et littéraire” meent ¹⁹⁾: „Als die stad, die de Luikse democraten ‚la dévote Maestricht’ noemden, het toevluchtsoord van Franse, Belgische en Luikse vluchtelingen, in de handen van de democraten (: de Fransen) was gevallen, zou men vreemde tonelen zich hebben kunnen zien afspelen. De Luikenaren en de Fransen zouden waarschijnlijk allemaal zijn vermoord. . . . Bij de intocht van de belegeraars zouden zes of zeven Franse bisschoppen en ongeveer 500 priesters ²⁰⁾, evenals de kerkelijke bedienaren uit Luik, en misschien ook die van de stad, in een kerk zijn gebracht, waar men opnieuw de scene van de Carmelieten uit Parijs zou hebben opgevoerd”, aldus fantaseert onze briefschrijver verder.

„Het ‚vrome Maastricht’ heeft hen gered door de moed van het trouwe garnizoen, door de steun, de vastberadenheid, het geduld, en de aanhoudende gebeden van zijn inwoners”.

Onze scribent schildert vervolgens, hoe vurig de Maastrichtenaars wel niet gebeden hebben,

„... sommigen voorover op de grond, anderen met uitgestrekte armen, allen vastbesloten liever te sterven . . . dan zich binnen hun muren het rijk van de goddeloosheid te zien vestigen”. De belegeraars, die deze vastbeslotenheid van de belegerden niet kenden, zeiden in

hun gewone manier van spreken: „Als er een God bestaat, dan zullen we Maastricht nooit krijgen, maar als er geen is, zijn we zeker van onze zaak”.

De Oostenrijkers en Pruisen bleven niet bij de pakken neerzitten. Op 26 december 1792 had de keizer alvast een algemeen pardon afgekondigd voor allen, die de wapens tegen hem hadden opgenomen, in de hoop zo zijn tegenstanders van de wegen hunner dwalingen terug te doen keren²¹). Zijn trouwhartige oproep had weinig effect gesorteerd. Begin maart 1793 gooide men het over een andere boeg. De „Journal historique . . .” weet een ooggetuige-verslag te reproduceren:

„Het was één maart, toen een deel van het keizerlijk leger onder Clairfayt, en het grootste deel van dat leger onder de bevelen van de prins-maarschalk van Coburg, na zeer vroeg in de morgen de Roer te zijn gepasseerd, verschaningen aanviel en verbrak, die de vijanden bij Aldenhoven en Höngen bezetten. In die twee aanvallen verloren de Fransen ongeveer drie tot vier duizend man, die ter plaatse waren gedood, slechts honderd waren gevangen genomen, en men maakte zich meester van heel hun artillerie, bestaande uit veertien kanonnen.

Dezelfde dag 's avonds verjoeg de hertog van Würtemberg, die de prins van Coburg bij Eschweiler achter had gelaten, waar de vijand zich eveneens had verschanst, er de vijanden, na de verschaning te hebben doorbroken, en dreef hen de volgende morgen tot aan Aken, dat deze laatsten waren gedwongen in de steek te laten, met achterlating van verschillende artilleriestukken”²²).

Bij het verdrijven van de Fransen, overrompeld als ze waren, uit Aken assisteerden Tiroler boogschutters en twintig Hongaarse grenadiers²³).

„In dezelfde tijd trok het intussen verenigde keizerlijke leger op tot 's-Hertogenrade, verdreef de Fransen uit al hun verschaningen en dwong hen in de volgende nacht het beleg van Maastricht op te heffen”.

Toen de Oostenrijkers al optrokken, gaven de commissarissen der Conventie last, alle zilverwerk in de genaaste stichtingen en goederen op te halen en naar Frankrijk te brengen. Ofschoon er een uitzondering was gemaakt voor de onmiddellijke behoeften van de eredienst, werd dit het sein voor een woeste roof-campagne van de Franse soldaten, ambtenaren en clubhelden, in alle kerken en kloosters van het land. Wanneer Miacinski, in 1793 veroordeeld als medeplichtige van Dumouriez, verhoord wordt door twee leden van de Conventie, Rouzet en Drouet, verklaart deze dat hij aangezet was tot plunderen door Danton en Lacroix, commissarissen van de Conventie in België. Lacroix had hem persoonlijk toegevoegd: „Ecoutez: vous êtes étranger; pillez, nous partagerons, et je vous soutiendrai à la Convention”. Tijdens dat verhoor verklaarde Miacinski dat Lacroix hem bovendien had opgedragen zich te ont-

fermen over het linnen van de abdij Rolduc en dat hij dat aan hem, Lacroix, moest opsturen ²⁴).

Miacinski, die nog steeds zijn domicilie had te Rolduc, nam deze order ter harte. Hij sloeg niet eerder op de vlucht uit zijn stellingen te 's-Hertogenrade ²⁵), dan nadat hij zich over het zilverwerk van de abdij had ontfemd, ter waarde van 1.000 louis d'or ²⁶). Daarmee kwam het bezoek, waarmee Miacinski de abdij had vereerd, haar te staan op een schadepost van 24.000 ponden. Mede daardoor behield Rolduc aan het verblijf van de Fransen een onzalige herinnering. Dat men voor een eventuele volgende Franse bevrijding liever van te voren even de kostbare bezittingen in veiligheid wilde brengen, is niet onbegrijpelijk.

Dumouriez zelf, die met zijn Belgische onafhankelijkheidspolitiek het vertrouwen van Parijs had verspeeld, kreeg 18 maart 1793 bij Neerwinden van de Oostenrijkers de genadeslag.

Onder applaus bliezen de Fransen de aftocht ²⁷). Onder gejubel van de bevolking deden de Oostenrijkers hun intrede, en ijlings werden de Statisten weer op de kussens gehesen. Met veronachtzaming van de democraten, die zich immers door hun liaison met Parijs hadden gecompromiteerd, ging men weer aan het oude, zelfs aloude, vasthouden ²⁸).

De nederlaag van Dumouriez, en diens overlopen vervolgens naar de Oostenrijkers, deed een crisis ontstaan in de opperste leiding van de Franse republiek. De gematigde Girondijnen werden terzijde geschoven en de Jacobijnen vestigden in juni 1793 het schrikbewind, waarover Robespierre 10 juli de leiding nam. De koppen rolden. De guillotine deed haar werk bij Marie-Antoinette, Filips van Orleans „Egalité”, en de vroegere Girondijnse minister Lebrun. Het „Comité du salut public” van Robespierre ruimde het oude leger op en stampte een nieuw geestdriftig leger uit de grond met jonge generaals — Pichegru, Jourdan, Bernadotte, Hoch, Kléber —. dat in september 1793 reeds de Engelsen uit Duinkerken verdreef ²⁹).

Sinds de restauratie der Oostenrijkers werd er in de statenvergaderingen in de Zuidelijke Nederlanden slechts gesproken over lichten, leningen en belastingen in natura. De Statisten hadden aangedrongen op vorming van een nationaal Belgisch leger. Men verdacht er de Oostenrijkers en Pruisen van hen in geval van nood niet met hand en tand te verdedigen. De Pruisische gezant in Keulen, von Dohm, bericht aan Berlijn:

„Zelfs de belangrijkste figuren in Brussel heb ik erover horen klagen, en dikwijls heb ik hen horen verzekeren, dat het mogelijk zou zijn geweest om de (zuidelijke) Nederlanden nog te redden, indien die versterking maar op tijd was gekomen. Zodra ik in de gelegenheid was, heb ik niet nagelaten met duidelijke nadruk uit te spreken, wat ik daarover dacht; maar ik heb moeten ondervinden, ook in plaatsen waar ik slechts passeerde en het niet nodig oordeelde om me bekend te maken, hoe sterk dit idee overal wordt verspreid en naar voren

gebracht . . .”³⁰⁾. De regering in Brussel wilde niets weten van de oprichting van een nationaal leger, en probeerde aan de hand van concessies geld los te krijgen voor haar eigen Oostenrijkse legers. Zo werd de Blijde Incomste hersteld, en in Limburg de door de Statisten zo versmade „conseil souverain” opgeheven — 18 mei 1793 —.

Ernst laat zich door deze douceurtjes paaien:

„Tussen beurtelings overwinningen en nederlagen . . . begint eindelijk eens de vrede in het land op te bloeien, sinds het onze vorst de keizer heeft behaagd door middel van een decreet van de 15de van deze maand de overtuiging uit te spreken, dat de kloosters, die door keizer Jozef zijn afgeschaft, in ere moeten worden hersteld . . .”

Overigens:

„. . . Onze eerwaarde heer abt is nu weer zeer fit, en ik ook!”³¹⁾ Ook Rolduc wist niet langs een lening aan de Oostenrijkers te komen. De gedachte aan de Verenigde Belgische Provinciën maakte Chaineux wel toeschietelijk.

Op de vergadering van de Staten van Limburg — 3 december 1793 — was de lening aan de orde gesteld om de keizer de oorlog tegen de Fransen helpen te bekostigen. De kloosters zowel als de overige standen werd verzocht een kapitaal ter beschikking te stellen, te schenken dus, en een ándere som te lenen.

Op 1 februari 1794 werd op de kapittelvergadering te Rolduc aan de orde gesteld:

a. hoeveel zal gratis ter beschikking worden gesteld?

b. hoe groot kapitaal zal men ter lening kunnen verstrekken?

Men besloot 3.000 Brabantse guldens te schenken voor de keizerlijke oorlogsinspanningen en 15.000 Brabantse guldens ter lening aan te bieden. Voor de duur van de oorlog eiste men geen rente, maar erna 4 %. De kapittelvergadering besloot ook de kanunniken-pastors te verzoeken bij te dragen. Daartoe verleende het kapittel aan de pastors, die goederen bezaten binnen de provincie Limburg, toestemming om kerkelijke goederen te belasten teneinde geld te kunnen opnemen. De pastors mochten maximaal 1.000 Brabantse guldens bijdragen³²⁾.

Van pastoor Lutzerath van Kerkrade weten we, dat hij — al dan niet gretig — op dit verzoek is ingegaan. J. Seilliamme en P. Champigny, hoofdamténaren van de Provinciale Kas der Financien van Zijne Majesteit, verklaren 21 maart 1794 uit handen van Lutzerath, pastoor van Kerkrade, ontvangen te hebben de som van 1.000 zilveren Brabantse guldens³³⁾.

Lutzerath had in voorjaar en zomer van het jaar 1794 nog meer uitgaven, die men onder het hoofd „buitengewone posten” zou kunnen plaatsen, en wel aan:

„. . . chirurgus Ritzer wegen 57 an Herrn Pastor zeit seiner Krankheit in januario en februario ejusdem anni gethane Visiten und Zwei Aderlas . . .”, ten bedrage van 8 Kronenthaler. Zelfs de „Zwei

Aderlas" mochten nauwelijks baten. Lutzerath bleef sukkelen. We vinden voortdurende vermeldingen van apotheken — vooral in Aken —, en verder op 9 oktober nogmaals een uitkering aan zijn lijfarts, zo mogen we deze geneesheer na 197 bezoeken toch wel noemen! We lezen dan:

„Dem Chirurgus Ritzer für 140 vom Ersten Mai an bis den 9.ten Octobris an H. Pastor gethane Visiten 10 Kronenthaler" ³⁴⁾. Vergelijken we deze rekening met de vorige dan geldt ook hier: vaste klanten genieten aanmerkelijke kortingen!

De zorgen van pastoor Lutzerath vielen echter in het niet vergeleken bij die van de keizerlijke regering in Brussel. De via schenking en lening verkregen gelden waren nog veel te gering om een geducht leger op de been te brengen. Pas toen de Fransen waren overgegaan tot het offensief, werd het lichten van een nationaal leger toegestaan — 29 mei 1794 —. Toen was het te laat.

Met grote schrik vernam men de vorderingen van de Franse troepen. De kerkelijke overheden, wars van het principe van revolutie, beschouwden de koningsmoord als een goddeloze daad, en ieder die optrad namens de Franse revolutie oordeelden ze medeplichtig. Het verblijf in de Zuidelijke Nederlanden gedurende meerdere jaren van de emigranten, katholieke edellieden en priesters, die als slachtoffers en martelaren van de revolutie Frankrijk hadden verlaten, versterkte nog de gevoelens van afkeer en angst hier te lande ³⁵⁾. En ballingen bevonden zich in het oostelijke Maasland bij duizenden. Pastoor Penners van Heerlen signaleert in zijn dagboek reeds in 1792 de aanwezigheid van de aartsbisschop van Reims, de coadjutor van Alby, en de bisschoppen van Soissons, Rennes, Laon, en Châlons, alleen al in Roermond en omgeving. Zelf nam hij in zijn huis te Heerlen een zekere deken Mambourg op. In het kasteel Meezenbroek woonde — aldus Penners — de bisschop van Auxerre, die dat kasteel had gekocht samen met zijn bij hem inwonende zuster Elisabeth Champion de la Cicé.

„Tot aandenken aan zijn verblijf te Heerlen heb ik" — zo deelt ons Penners vriendelijk mee — „in een venster der pastorie, naast de keuken, zijn wapen in het glas doen schilderen, met een passend onderschrift" ³⁶⁾.

In het jaar 1793/94 bevonden zich te Maastricht naast de bisschoppen van Bourges, Auxerre, Béziers, Chartres en Châlons, honderden priesters en andere emigrés, waaronder vele officieren ³⁷⁾. Uiteraard kwam ook Rolduc in contact met Franse emigrés. In een brief van 22 november 1793 deelt Ernst mede:

„In onze abdij verblijft tegenwoordig de zeer eerwaarde heer abt van Arouaise samen met twee van zijn kanunniken, en de praeses van het seminarie van Reims; bij mij echter vertoeven als gast een pastoor en kapelaan, omwille van Christus verdreven uit Normandië, die ik in mijn huis heb opgenomen daar ze gebrek aan alles liiden. in de hoop dat God me ooit opneemt in zijn eeuwige woon- tent" ³⁸⁾.

Alvorens de augustijner koorheer Floride Tabarry, abt van Arouaise, zijn intrek nam te Rolduc, had hij in 1793 gewoond te Maas-tricht in de Stokstraat, vertaald tot Rue de Baton ³⁹⁾. Tijdens zijn verblijf te Rolduc werd abt Tabarry ziek, en overleed aan natte pleuris op 7 april 1794 in de abdij, waar hij ongeveer een half jaar onderdak had gevonden. In het overlijdensregister van de parochie St. Lambertus te Kerkrade vinden we zijn begrafenis verslagen ⁴⁰⁾: „... hier is op negen april om vier uur 's namiddags op het kerkhof, dicht bij het koor, aan de evangeliezijde met een rouwplechtigheid ter aarde besteld de zeereerwaarde heer Floridus Tabarry, de vijf-tigste abt van Arouaise. ... Uitgeleide kwamen hem doen abt Dal-lene ⁴¹⁾ van St. Bertin, abt Romanus Bullet ...”.

Verder waren aanwezig de twee confraters uit Arouaise, die eveneens op Rolduc verbleven, gelijk de ook in de abdij vertoevende praeses Picamith van het seminarie van Reims. Bovendien noteert vice-pastoor Geich ⁴²⁾ nog van de begrafenisgangers pastoor Albinus Gomette ⁴³⁾ uit Glot en kapelaan Franciscus Heron ⁴⁴⁾, allen bal-lingen uit Frankrijk.

„Uit onze abdij waren in de begrafenisstoet Petrus Josephus Cornely, professor in de theologie en de heilige schrift, Tilmanus Laurentius Welter, magister hospitium, Joannes Petrus Pütters, provisor. Van de parochie-clerus waren pastoor Lutzerath, vice-pastoor Geich en de kapelaan en onderwijzer Mostart aanwezig. ... Met dit geleide is het lichaam van de overledene vanaf de nieuwstraat naar de parochiekerk gebracht, en daar na de dodenvespers gezongen te hebben ter aarde besteld”. „11 april werd op plechtige wijze door onze abt Petrus Joseph Chaineux de uitvaartdienst in de abdij ge-houden”.

De veelvuldige contacten met uitgeweken Fransen zijn evident. De émigrés leken evenzovele levende bewijzen voor de onverzoen-likheid en de dристheid van de Franse revolutionairen. Dit gevoegd bij de onprettige ervaringen met de Fransen tijdens de eerste inval in 1792/93 zou velen, waaronder de bewoners van de abdij Rolduc, ertoe brengen bij nadering van de Franse troepen hun heil te zoeken in de vlucht.

De jonge Franse legers rukten op onder Pichegru in het zuiden van België en Jourdan aan de Moezel ⁴⁵⁾. Clerfayt kon het niet houden en Jourdan trok met zijn Sambre-et-Meuse-leger door de Ardennen naar Charleroi en Namen. Bij Fleurus behaalde Jourdan 26 juli 1794 de volledige overwinning ⁴⁶⁾. De emigranten zagen zich genoodzaakt om na Fleurus over de Rijn te wijken.

Het verdwijnen van de bedreiging voor Frankrijk bracht daar de val van Robespierre en zijn schrikbewind — 9 Thermidor II of 27 juli 1794 — ⁴⁷⁾.

De terechtstelling van Robespierre kon bij velen de paniekstemming niet meer breken. Het naderen der Fransen deed vooral de rijken hun hoofd verliezen. In Trier waren de heren en de abdijen al

19-23 juli doende hun spullen in te pakken en op schepen weg te transporteren. Uit het dagboek van ene Müller uit Trier:

„De burgers hebben al erover geklaagd, dat de heren hun spullen wegstuurden. Ze vroegen: als er brandschatting wordt opgelegd, wie zal dan in staat zijn om die te verschaffen?”⁴⁸⁾.

Vooral Aken was zeer angstig, allereerst omdat zijn inwoners bij de aftocht der Fransen in 1793 hen nog een trap hadden nagegeven⁴⁹⁾. Ook deed de fabel de ronde, dat Robespierre in zijn jongere jaren als privé-leraar in dienst zou zijn geweest bij een Akense Freiherr. Toen deze hem zonder reden ontsloeg — zo wil het verhaal — zou hij wilde bedreigingen hebben geuit jegens de Freiherr en de hele stad Aken⁵⁰⁾. De doortastendheid waarmee Robespierre was opgetreden tegen een stad als Lyon deed het ergste vermoeden. Ook na zijn guillotinerings bleef men even bang. Een ander gerucht wilde namelijk, dat volgens een Conventiebesluit van vóór de dood van Robespierre Aken voorbestemd was, om terstond bij verovering verwoest te worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat velen Aken ontvluchtten, ongeveer duizend burgers, waaronder nogal wat kooplieden en vrijwel alle magistraten. Hadden reeds in juli-augustus 1794 niet weinigen de stad verlaten, een ware uittocht vond plaats na de gevechten bij de Ourthe, waar de Oostenrijkers zich ten oosten van de Maas hadden genesteld⁵¹⁾.

Rolduc is in juli-augustus waarschijnlijk door de Oostenrijkers benut om er een soort lazaret in te richten. De abdij lag nog voldoende ver achter het front om enige rust te garanderen. In het overlijdensregister van de St. Lambertusparochie in Kerkrade vinden we de aantekening, dat in de maanden juli en augustus zeventien Oostenrijkse militairen op het kerkhof zijn bijgezet, die te Rolduc waren overleden. Behalve dezen heeft men anderen — van een andere godsdienst — begraven buiten de gewijde grond⁵²⁾.

Deze al dan niet vrijwillige samenwerking met de Oostenrijkers moest in de ogen van de kanunniken voor de naderende Fransen compromitterend lijken. Een argument te over voor een weloverwogen plan om de Fransen toch maar liever te ontwijken.

Toen de Oostenrijkers na een nederlaag bij Esneux de bagage der keizerlijke troepen via Aken terugvoerden, een teken dat men retireerde van de Maas, had uit Aken een exodus plaats gevonden. Jourdan rukte op, en de bezetting van Aken op 23 september geschiedde in alle rust en liefelijke deugd⁵³⁾.

De Oostenrijkers waren gestaag teruggedreven.

De bezetting van het gebied ten westen van de Maas was niet veel anders verlopen. De steden St. Truiden⁵⁴⁾, Looz⁵⁵⁾, Hasselt⁵⁶⁾ en Weert werden ingenomen, nadat kloosterlingen en bestuurders een veilig heenkomen hadden gezocht.

Overigens lieten de Fransen niet na zich her en der iets wederrechtelijk toe te eigenen. Te Stramproy, waar het juist kermis was, vergastten de Fransen zich niet alleen aan de feestgerechten, maar zij hadden de schotels met spijzen op de paarden staan, regen de

„vlaaien” aan de bajonet en hingen de „mikken” aan de paarden⁵⁷⁾. Een andere wanklank vernam men uit Reckheim⁵⁸⁾, waar de plaatselijke zieleherder pastoor Delvaux zijn zilveren snuifdoos werd ontnomen. Men ontrukte hem zelfs de zilveren gespen zijner schoenen!

Ook uit de steden, oostelijk van de Maas, zoals Roermond⁵⁹⁾ en Venlo⁶⁰⁾ valt — op enkele schermutselingen te Venlo na — weinig schokkends te vermelden.

De bezetting van Heerlen⁶¹⁾ vinden we opgetekend door pastoor Penners.

Het garnizoen van Maastricht gaf de stad echter niet voetstoots over. Maastricht maakte sinds 25 september weer een belegering door, ditmaal met Kléber in de rol van belegeraar⁶²⁾.

De onenigheid in de top tussen de gouverneur van Maastricht en generaal von Klébeck van de Oostenrijkse steuntroepen was niet bevorderlijk voor de standvastigheid van Maastricht⁶³⁾. Een versteviging van het kordon rond de stad⁶⁴⁾ en de op 3 november geopende bombardementen dwongen Maastricht een dag later te capituleren.

Na de overname van Maastricht haastten ook de belegeringstroepen zich naar de Rijn om met de verovering van Keulen en Düsseldorf zich van het bezit van de natuurlijke grenzen te verzekeren.

F. J. M. WIERTZ

Noten

* Behoudens enkele wijzigingen eerder gepubliceerd als: Het Land van Rode en de invallen der Fransen, in: Uit Kerkrade's Verleden, Kerkrade, 1967. 73-84.

1. J. S. Bartstra, Handboek tot de staatkundige geschiedenis der landen van onze beschavingskring van 1648 tot heden.
's Hertogenbosch, 1949, II 159-165.
Zie: L. J. Rogier en M. G. Spiertz, Limburg in de Franse tijd, in: Limburgs Verleden, Maastricht, 1967, II 673-677.
2. Bartstra o.c., II 165-167.
3. BSB clm 26452, 667 v, Ernst aan Töpsl 12 mei 1792.
4. BSB clm 26452, 667, Ernst aan Töpsl 12 mei 1792.
5. Bartstra o.c., II 179-180.
6. Bartstra o.c., II 184-185.
7. P. Geyl, Geschiedenis van de Nederlandse stam.
Amsterdam, 1962, 1466.
8. J. Daris, Histoire du Diocèse et de la Principauté de Liège (1724-1852).
Liège, 1868, I 370-374.
9. zie over Dumouriez:
C. Cruyplants, Dumouriez dans les Pays-Bas Autriches.
Paris, 1912.
10. B. Poll, Geschichte Aachens in Daten.
Aachen, 1960, 94.
W. Brüning, Handschriftliche Chronik, in: Aus Aachens Vorzeit, XI Jhrg.
(1898), 48, 52-54.
11. AAR portef. 27, specificaties en kwitanties.

12. zie over Miacinski: G. Six, Dictionnaire biographique des généraux et amiraux français, II 194; Cruyplants o.c., 691-698.
Nouveau Larousse Illustré, Paris, z.j., VI 77.
13. AAR portef. 27, verslag van de belegering van Maastricht. Journal historique et littéraire, ed. Maestricht-Liège, 1 januari 1793, I 73-74.
14. S. Tassier, Histoire de Belgique sous l'occupation française en 1792 et 1793. Bruxelles, 1934.
15. Journal historique..., 1 maart 1793, I 384-385.
16. ibidem, 391-394. Proclamation du général Dumouriez aux Bataves.
17. M. G. Spiertz, Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen, 1775-1801. Assen, 1964, 101-103.
18. A. J. A. Flament, Chroniek van Maastricht. Maastricht, 1915, 141.
Journal historique..., 15 maart 1793, I 461.
19. Journal historique..., 15 maart 1793, I 461-464.
20. cfr J. Habets, De Fransche emigranten te Maastricht op het einde der vorige eeuw. In: Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg (verder als PSHAL), XXVIII (1891), 133-227.
21. Journal historique..., 1 maart 1793, I 377-378.
22. Journal historique..., 15 maart 1793, I 456-457.
23. Journal historique..., 15 maart 1793, I 458.
24. Geyl o.c., 1477. Zie hiervoor: Ad. Borgnet, Histoire des Belges à la fin du dix-huitième siècle. Bruxelles, II 408-411.
25. W. Gierlichs, Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath. in: Heimatblätter des Landkreises Aachen, 8. Jhrg. Heft 2 und 3 (1939), 43.
26. AAR portef. 28, omslag 4c, minuut van Ernst aan de „Administration central des pas d'entre Meuse et Rhin" 24 Vendémiaire - 16 oktober 1795.
27. Geyl o.c., 1475.
28. Geyl o.c., 1479.
29. Bartstra o.c., II 198-217.
30. J. Hansen, Quellen zur Geschichte des Rheinlandes im Zeitalter der französischen Revolution 1780 bis 1801. Bonn, 1938, III 133-134.
31. BSB clm 26452, 669, Ernst aan Töpsl 22 november 1793.
32. AAR hs. 13, Liber actuum capitularium 1712-1794, 188-191.
33. GAK - Archief der parochie 148 (36).
34. Inkomsten en uitgaven register 1787-1804, bewaard in de pastorie van de St. Lambertus-parochie te Kerkrade als A 18.
35. Hansen o.c., I 51*-52*.
36. J. Habets-W. Goossens, Geschiedenis van het tegenwoordige bisdom Roermond en van de bisdommen die het in deze gewesten zijn voorafgegaan. Roermond, 1875-1927, IV 17-18.
37. Habets-Goossens o.c., IV 8.
38. BSB clm 26452, 669 v, Ernst aan Töpsl 22 november 1793.
39. J. Habets, De Fransche emigranten te Maastricht op het einde der vorige eeuw. in: PSHAL XXVIII (1891), 182.
H. J. M. Frusch, Kerkrade herbergde in de 18de eeuw al „Ontheemden". in: De Zuid-Limburger van 22 juli 1957.
40. Registrum defunctorum copulatorum et baptizatorum 1794-1805, bewaard in de pastorie van de St. Lambertus-parochie te Kerkrade.
41. cfr Habets, De Fransche emigranten... a.w., 171 en 199. Abt Dallene - bij Habets geschreven als D'alennes - woonde in maart 1794 met een bediende bij de kruisheren in Maastricht.
42. Het registrum defunctorum werd, volgens het handschrift, bijgehouden door vice-pastoor W. F. Geich.
43. cfr Habets, De Fransche emigranten... a.w., 173. Pastoor Albinus Gomette vinden we bij Habets terug als Aubin Gomen, curé de Glos, dioc. d'Evreux. Waarschijnlijk is dit de pastoor uit Normandië, die bij Ernst in Afden onderdak had gevonden. Cfr BSB clm 26452, 669 v, Ernst aan Töpsl 22 november 1793.

44. cfr Habets, *De Fransche emigranten* ... a.w., 174. François Nicolas Héron, vicaire, dioc. d'Evreux vergezelde zijn pastoor op de vlucht en vond waarschijnlijk eveneens onderdak bij Ernst als de kapelaan uit Normandië, „omwille van Christus in de verbanning...” Cfr BSB cfm 26452, 669 v, Ernst aan Töpsl 22 november 1793.
45. zie over de tweede Franse bezetting:
A. Minder, *Une épisode de la Guerre des Paysans*, in: *Bulletin de la Société Verviétoise d'Archéologie et d'Histoires*, t. XXXI.
46. Bartstra o.c., II 218.
47. Bartstra o.c., II 225-226.
48. Hansen o.c., III 153, *Tagebuch von L. Müller*: 'Viele Leute, Herren, Klöster und andere packten hier wirklich ein, die Nönnger suchten ihre weltliche Kleider herbei; zu S. Agneten soll ein solcher Schrecken entstanden sein, daß alle Nonnen diesen Tag fortlaufen wollten. ... Am 19.-23. Juli werden viele Sachen, 'teils von Herren teils von Klöstern' eingepackt und auf Schiffe gebracht: Die Bürger haben sich schon beklagt, daß die Herren ihre Sachen fortschickten, sagend: "wenn Brandschatzung gelegt wird, wer wird solche beibringen können?"
49. A. Pauls, *Beiträge zur Haltung der Aachener Bevölkerung während der Fremdherrschaft 1792-1814*. in: *Zeitschrift der Aachener Geschichtsverein* (verder als ZAGV), 63 (1950), 46-69.
50. E. Pauls, *Aus der Zeit der Fremdherrschaft III. Der 2. März 1793 und seine Folgen für Aachen*. in: ZAGV, 10 (1888), 198-219.
51. W. Brüning, a.w., 58.
52. *Registrum defunctorum copulatorum et baptizatorum 1794-1805*, bewaard in de pastorie van de St. Lambertus-parochie te Kerkrade.
53. Hansen o.c., III 226-228.
54. J. Daris, *Notices sur les glises du diocèse de Liège*. Liège, 1874, III 85-111.
55. J. Daris, *Histoire de la bonne ville, de l'église et des comtes de Looz suivie de biographies lossaines*. Liège, 1864, 239-251.
56. J. Daris, *Notices sur les églises du diocèse de Liège*. Liège, 1871, II 72-104.
57. Habets-Goossens o.c., IV 54-64.
58. Th. Coenegracht, *Geschiedenis van het klooster en het college der minderbroeders te Reckheim, voorafgegaan van eene beknopte geschiedkundige schets der drie orden van den H. Franciscus, en gevolgd door eene reeks levensschetsen der kloosterlingen en der oud-leerlingen van dat klooster en college*. in: PSHAL XLIV (1908), 256-258.
59. Habets-Goossens o.c., IV 64-71.
cfr W. J. M. Busch, *De Fransche tijd*. in: *Gedenkboek Roermond*. Roermond, 1932, 62-69.
en: *Een Kroniekje van Juffrouw van Elsacker 1769-1819*. in: *De Maas- en Roerbode* van 10 december 1891.
60. Habets-Goossens o.c., IV 34-54.
61. Habets-Goossens o.c., IV 19.
Uit het dagboek van pastoor Penners:
"Le 24 sept. suivant, les Français rentrent à Heerlen; deux hussards vinrent à la porte de la curé demander de la part de leur général, quatre Louis. Pendant que je discute avec ces coquins, d'autres soldats accourent. Je dis aux demandeurs qu'étant nouveau curé, je n'ai pas quatre Louis. Je leur donne une bouteille de vin et une couronne. Bref, ils n'eurent que ça et s'en allèrent".
62. E. Hardy, *Le siège de Maestricht de l'année 1794*. Paris, 1878.
63. Spiertz o.c., 106-108.
64. A. J. A. Flament, *Chroniek van Maastricht*. Maastricht, 1915, 142-143.

Het cliché op pag. 90 is genomen uit: *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, deel V. door W. Marres en J. J. F. W. van Agt. Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf — Gravenhage 1962

Bisschoppen uit de familie van Hoensbroeck

Cesar Constantin Frans van Hoensbroeck (voorlaatste prins-bisschop van Luik 1784-1792).

(4)

2. CESAR CONSTANTIN FRANS VAN HOENSBROECK

(Vervolg)

Reeds spoedig na het uitbreken van de franse revolutie kende ook Luik haar revolutie (18 Augustus 1789) en direct daarna, n.l. reeds op de 22e Augustus, verscheen een chanson waarin de prins-bisschop als „ci-devant prince de Liège” gehekeld werd. De tekst daarvan was fél: ... hij - de prins - bestond n.l. niet meer, was overleden zoals hij wás: een schandvlek voor de wereld, een meinedige, een schurk, wegens zijn karakter onwaardig om zich in het openbaar te vertonen.

Hier drie van de zeven strophen:

„Chanson de Hoensbrouck.”

„Ci-devant prince de Liège.”

„A peine ai-je régné cinq ans
Le vrai modèle des tyrans
Je finis ma carrière. (bis)
J'aurais pu me faire adorer,
Mais je me suis fait détester
Cela me désespère. (bis)”

„En mauvais prince, sans esprit
J'aurais pu trouver des amis,
Mes crimes sont trop noirs. (bis)
Partout je crois être adoré,
Partout je me vois rebuté
Cela me désespère. (bis)”

„Constantin ne subsiste plus,
Il est mort comme il a vécu
L'opprobre de la terre. (bis)
Il fut parjure, grand scélérat
Indigne de paraître à l'Etat.
Voilà son caractère. (bis)”

Niet alleen in de stad Luik, doch in het gehele bisdom kende men weldra de revolutie. Hoe lang toch had het volk, opgehitst als het werd, getracht zich los te maken van het Oostenrijks-Habsburgs regeringshuis, vorsten die men om hun totale onverschilligheid jegens het land van Luik e.a. niet eens kende! De gelegenheid was er en werd te baat genomen!

Zo o.a. in Franchimont (in de tegenwoordige Belgische provincie Namen), waar de prins-bisschop bezittingen had, want hij noemde zich - zoals reeds gezien - óók: „marquis de Franchimont”. Daar werd weldra de „Chant des chasseurs Franchimontois” gezongen, waarvan hier de eerste strophe - met het voor de vier strophen te zingen refrein -:

„Franchimontois sois généreux
Soutiens bien ta patrie,
Imite tes braves ayeux
Aux dépens de ta vie.
J'en reviens à mon refrain:

Foudroïons les Autrichiens,
Ah! mes chers camarades,
Aregeant ces aristocrates
Foutans-les y ine rossade
Qui sè sovnes' longtims.”

De bevolking heeft blijkbaar gevolg gegeven aan het streven van de agitatoren om dit lied te „zingen”. Want spoedig reeds werd dit lied gevolgd door de 15 „geboden” van „notre Mère la Patrie à chaque fidèle citoyen” onder de titel: „Les cris Franchimontois” opgedragen „au peuple des villes et des campagnes du Pays de Liège”. Dit

„gedicht” werd gedrukt en op overvloedige wijze door het gehele Luikse land verspreid en spoedig kende iedereen deze nieuwe „geboden” van buiten: ... „aussi tout le monde sut-il ces nouveaux commandements par coeur”!

Doch ook deze uitingen werden nog niet voldoende geacht in de strijd tegen de prins-bisschop en het ancien régime. Achter de prins-bisschop stond Oostenrijk en dat land werd vertegenwoordigd door het vorstenhuis der Habsburgers. In het voetspoor van hetgeen in Parijs tijdens de revolutie gebeurd was - men had en bád daar zijn „Pater” - en „Ave-republicains” - zo verscheen er ook in Luik een parodie aan het adres van keizerin Maria Theresia.¹³⁾

Wij geven deze gaarne in extenso:

„Ave Maria Theresiana”

„Je vous salue illustre furie, privée de toutes les grâces, la discorde est avec vous, vous êtes la plus sanguinaire de toutes les femmes. Dieu nous préserve du fruit de vos entrailles, protectrice de toutes les dévergondées, dispensez-nous de votre médiation pour le présent et pour l'avenir. Ainsi soit-il.”

Met deze ophitserij werd gespeculeerd op de mindere waarden in de mens. En dit kwam goed van pas in de strijd waar alles om begonnen was: de hetze tegen de prins-bisschop. En intussen wilde men dat ook niet vergeten. Daarom vermelden wij hier enkele uitingen aan diens adres in hetzelfde tijdsbestek ... uitingen die wij omwille van de „inhoud” maar niet vertalen. Zij waren afschuwelijk en spreken voor zich zelf.

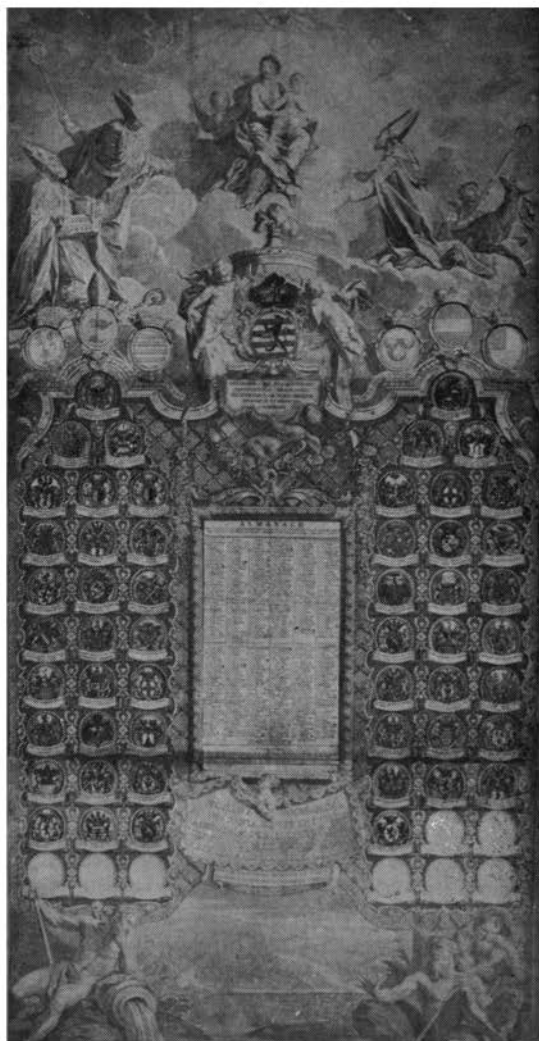
„Sur Hoensbroeck.”

„Hoensbroeck la scélérat doit bien être abhoré
Il naît, vit, règne et meurt, couvert d'iniquité.”

„La Consternation ne fut jamais plus grande
Que quand on annonça Hoensbroeck pour gouverner,
Mais le peuple aujourd'hui gaiment fait son offrande
Au ciel, qui du tyran vient de nous délivrer.
A côté des Néron qu'on le place soudain,
Il fut comme eux l'opprobre et l'horreur des humains.”

„Cy git Hoensbroeck. Ce qui doit vous surprendre:
Son âme et son corps sont ici,
L'Enfer n'a pas voulu reprendre
L'Excrément qu'il avait vomi.”

„Hoensbroeck, ce tiran, vil, odieux,
T'opprimant, rit de ta misère,
Sous tes magistrats tu vivais heureux,
Qui te rendra ce temps prospère.
Refrain:
Pauvre peuple ... sous ton antique loi,
Tu ne sentois pas ta misère; ,
Mais sous un prince oppresseur et sans foi
Tu manques de tout sur la terre.”

Kwartierstaat voor de inauguratie van Cesar Constantin Frans van Hoensbroeck als prins-bisschop van Luik.

Dit laatste gedicht, waarbij het refrein, bestond uit drie strophen.

Wij hebben reeds gelezen, dat de prins-bisschop Luik op 27 Augustus 1789 verliet ¹⁴⁾ en een onderkomen had in de abdij St. Maximinus nabij Trier. Het volk en de daarachter optredende leiders hadden zodoende geen directe vat meer op hem.

Het was dus ook geen wonder, dat de hartstochten opnieuw vlam

vatten en zich weer opnieuw tegen hem ontladden. Men liet de prins-bisschop zijn z.g. „generale biecht” belijden en verspreidde deze als massa-drukwerk door het gehele bisdom.¹⁵⁾ Wij geven hiervan enkele strophen:

„La confession générale du Prince de Liège”.

„Faite à St. Maximin, près de Trèves.”

„Le pénitent.

Je viens mon père à vos genoux
Vous confesser ma repentance
Le Ciel sur moi est en courroux
Pourrai-je donc avoir pénitence? (bis)
Mes crimes sont (bis) remplis d'horreur:
Hélas! Je crains un Dieu vengeur. (bis)”

„Le confesseur.

Ne trembles-tu pas?
De toutes tes injustices
Ne penses-tu pas
Qu'un Dieu vengeur un jour te punira.
Tu n'as point de conscience,
Fais donc restitution,
Et par des oraisons,
Tâche du Sauveur obtenir ton pardon.”

Deze „confession” bestond uit tien van deze strophen.

In dezelfde tijd echter gingen ook stemmen op ten gúnste van de prins-bisschop! Een zekere M. H. J. Simonis richtte een oproep tot de Prins¹⁶⁾, waarin hij hem smeekte om in zijn „staten” terug te komen, hem mededelende: dat iedereen zich naar diens schreden zou richten, dat er geen opstand doch dat alles rustig zou zijn, dat hij zou moeten terugkomen om de vader en de steun te zijn van alle Luikenaars, dat hij zijn volk als vrij moest erkennen en diens victorie moest voltooien. Als de prins-bisschop deze - als een hem waardige - beslissing zou nemen, dan zou deze in de geschiedenis van het land blijven schitteren, enz. enz.! Men leze:

”Invocation au Prince,
par M. H. J. Simonis.”

„O! Honsbrouck viens te rendre au sein de tes États;
Viens tous les coeurs sont prêts à voler sur tes pas;
Ils soupirent pour toi; que le tien soit sensible.
Reparais: plus d'orage, oui tout sera paisible.
Sois de tous les Liégeois et le père et l'appui;
N'attends pas à demain, que ce soit aujourd'hui.
Connois ton peuple libre, achève sa victoire;
Ce fait, digne de toi, brillera dans l'histoire;
Notre zèle pour toi va naître chaque jour:
O! Prince il est si doux de régner par amour,
Sous son maître, il est vrai, l'esclave s'humilie;
Mais entre eux (réponds-moi) combien d'antipathie?
Plus un prince est aimé, plus son pouvoir est grand;

L'amour de ses sujets est son plus sûr garant.
 Pour avoir des lauriers apporte-nous l'olive;
 A te bénir sans fin, rends toute âme attentive.
 Vois comme on applaudit, au règne de Bourbon;
 N'est-il pas glorieux d'imiter ce Roi bon?
 Si l'on vante Louis d'un pôle à l'autre pôle;
 Que Liège ait Constantin, il en sera l'idole."

Daarna verschenen veel publicaties, de meeste in de „Feuille Nationale Liégeoise, die betrekking hebben op personen en omstandigheden van die tijd. Wij noemen slechts: „Chansons et couplets patriotiques", „Le Triomphe de la Liberté". Een vurig bepleiter van deze laatste was de genoemde M. H. J. Simonis.¹⁷⁾

De aristocratie moest het echter ontgelden en wel in: „Définition de l'animal - appelé aristocrate -". Dit gedicht werd geschreven: „aux champs de la liberté, ce 13 du mois des Vérités, l'an premier de notre régénération, Liège 13 avril 1790" en gepubliceerd in de reeds aangehaalde „Feuille Nationale liégeoise".

Een zekere Colson, verknocht aanhanger van de prins-bisschop, werd door het „Comité aristocratique" aan het eind van december 1789 aangewezen voor een ontmoeting met de prins-bisschop . . . en deze beslissing was aanleiding om andermaal een „Confiteor" te laten verschijnen, dat met zes andere dichtwerken gedrukt in één brochure uitgegeven werd. De eerste strophe ervan luidde als volgt:

„Le confiteor de Constantin".

„Confiteor, meâ culpâ,
 Dit Constantin sévère,
 Colson me met dans l'embarras,
 Cela me désespère;
 Je pouvois me faire adorer
 De mon peuple fidèle;
 J'ai trahi mes dignes Etats;
 Confiteor, meâ culpâ. (bis)"

Ook is het wel goed om kennis te nemen van een apart als drukwerk uitgegeven satirische dialoog, waarvan wij hier alleen de eerste en de tweede strophe vermelden:

„Dialogue entre Constantin et un brave Patriote."

„Le patriote.

Dis-moi, par ma foi,
 Constantin fier et cruel,
 Où sont tes exploits.
 Toi qui jurois de nous mettre aux abois?
 Nos patriotes fidèles
 Te feront mettre les armes bas.
 Ne te vois-tu pas
 Déjà plongé dans un grand embarras. (bis)"

„Le Prince.
 Oui je me vois dans la misère,

Abandonné de tous côtés.
Tout semble tourner de travers,
La fortune m'a délaissé.
Dans Liège je n'ai plus que faire,
Je ne pourrai qu'être blâmé.
Sachant mes projets téméraires,
Adieu à la noble Cité. (bis)"

Het „Reichskammergericht" in Wetzlar had zich bemoeid met de opstand in het Luikse land. Dit gerecht had een beslissing genomen beogende om de opstand te onderdrukken. Daartoe had dit gerecht militaire acties opgedragen aan de „Directeuren" van de Rheinpfalz en van Westfalen. Hoewel de troepen het land van Luik binnentrokken, bemoeiden deze zich niet met de opstand en zij verlieten dat land.

In de periode daarna, toen de Luikenaren zich „heerloos" voelden, kozen zij Maximiliaan Ferdinand, prins de Rohan-Guémenée, toen aartsbisschop van Cambrai (Kamerijk) tot hun „Regent". Men vond ook in dit besluit weer aanleiding om de prins-bisschop te hekelen. Een onbekend geblevene dichtte zes strophen, waarbij voor elk een refrein. Hieruit nemen wij:

"C'est un prince de distinction ¹⁸⁾
Qui s'en va tout à notre avantage,
Il soutiendra la nation,
Et voilà Hoensbroeck qui enrage.

Refrain:
Généreux Liégeois
Répétons cent fois:
La gloire de la patrie
Le prince de Rohan,
Est en ce moment ,
Prince de la Patrie."

En ongeveer in dezelfde tijd werd (ook) weer in druk een gedicht in Luik verspreid, waarin de wens uitgesproken werd voor de terugkeer van prins-bisschop van Hoensbroeck. Het zou gezongen moeten worden naar de wijs van een blijkbaar toen bekend volksliedje „Quand le bien-aimé reviendra" ... Wij geven hier de titel en de laatste strophe:

„Voeux pour le Retour de Son Altesse notre gracieux Prince."

„O Prince aimable et bienfaisant!
Venez dissiper nos alarmes;
A votre retour triomphant,
Que les yeux verseront des larmes:
O jour prospère,
O tendre Père
Seigneur! Seigneur!
Vous seul ferez notre bonheur! (bis)"

Onder meerdere geschriften die bij het voldoen aan de opdracht voor het „Concours de 1879" in de universiteitsbibliotheek van

Luik aangetroffen werden, bevond zich in het deel getiteld: „Recueil des vers et chansons composées à l'occasion de l'heureux retour de S.A.C. Monseigneur le Prince-Evêque de Liège, dans ses Etats, ou Almanach de l'an 1791" ... ook het volgende „Chanson", te zingen naar de wijze van „C'est l'amour des Eburons", waarvan wij hier de eerste strophe weergeven:

„Chantan turtot po no d'verti,	} bis
Nos' binamé qui va riv'ni,	
Hoensbroeck coregeux et patien,	
A fait les figues à nos vârlins:	
Viv' nos Cesar-Constantin	} bis
C'est l'amour, (bis) des bravès gins."	

De revolutie hield echter geen stand. Eenmaal zou de orde hersteld worden en dat gebeurde toen Oostenrijkse troepen Luik binnen-marcheerden. Zij herstelden ook de prins-bisschop op zijn troon: 13 Februari 1791.

Het roer was plotseling weer verlegd: de acties tegen de prins-bisschop verstomden. Nú werd in een gedicht van liefst vijftien strophes, dat in Februari 1791 als drukwerk in Luik en door het gehele bisdom verspreid werd, de „Retour" bezongen. Het was een „Chanson du parti Aristocratique", hetwelk gezongen zou moeten worden naar de wijze van „Un Tonnelier vieux et jaloux" en was eveneens in dialect geschreven:

„Retour du Prince Hoensbroeck."
 waarvan de eerste strophe:

„Vola don noss' princ' qu'est riv'nou,	
I ramôn' li jôie ès noss' veye;	
Rians, chantans comm' des pierdous.	
Hoensbroeck fret l'bonheur de l'patreie.	
Mettans-nos bin à l'unisson,	
Et rèpètans tos so l'mainm'ton:	
Avou tos les Méan vikez longtims	} bis
Binamé César Constantin."	

En ... zoals het volk reageerde: de terugkeer werd op meerdere wijzen bekend gemaakt en „bezongen". Zo verschenen o.a. een parodie op de aria „Mon coeur chérit sa chaîne, etc." van Sacchini:¹⁹⁾

„Fuyez soucis et peines:
 L'on a brisé nos chaînes,
 Les alarmes sont vaines;
 Hoensbroeck triomphera
 Pour prix de sa tendresse,
 Qu'on le fête sans cesse:
 Plein d'une douce invresse
 Mon coeur le chantera." ..

alsmede een „Parodie d'un duo du compte d'Albert: Quoi mon Papa":

„Ah! revenez Hoensbrouck prince adoré,
 Depuis longtemps nous pleurons votre absence.
 Nous attendons votre présence;
 Votre triomphe est déjà préparé.
 Nous ferons tout pour vous plaire:
 Nos coeurs sont reconnoissans;
 Père indulgent daignez nous satisfaire,
 Ne refusez pas vos enfans.”

Toen ook verscheen een chanson van zeven strophen, hetwelk opgedragen werd „A Son Altesse Celsissime” en gezongen moest worden op de wijze van: „De la Ronde de Colinette à la Cour” en waarvan een koor telkens het refrein herhalen moest dat door J. M. van de Venne vermeld werd.²⁰⁾

Wij geven hiervan de titel en de eerste en de vijfde strophe, alsmede het achter elke strophe te zingen refrein:

„Couplets Dediés.”

„Amis, chantons tous à la ronde
 L'heureux retour de notre Constantin.
 Que mon joyeux refrain
 Vous mette tous en train.
 Qu'à pleine voix chacun réponde:
 Sans Constantin, sans son retour,
 Point de bonheur, point de beau jour. } bis
 Point de bonheur sans son retour.”

„Ne craignons plus cet affreux schisme,
 Qui divisait naguère les Liégeois.
 Hoensbroeck nous rend nos Loix.
 Il rentre dans ses droits,
 Et fait taire le despotisme.
 Sans Constantin, etc.”

Met een laatste aria: „Ariette parodiée de Sacchini”, willen wij deze reeks besluiten:

„Hoensbroeck, l'appui de la patrie,
 Vient nous rendre enfin la vie!
 Digne Prince, régnez en paix,
 Notre bonheur est votre ouvrage;
 C'est le fruit de votre courage.
 Puisse notre tendre hommage
 Reconnaître assez vos bienfaits!”

Met deze summieri vermeldingen werd slechts een zeer gering deel weergegeven van de smaad welke het volk prins-bisschop van Hoensbroeck aangedaan had en ook van de uitingen van vreugde over zijn terugkeer. En al deze acties hadden nog slechts een onderdeel uitgemaakt van de strijd die tégen hem en vóór zijn terugkeer ondernomen was.

Het zal niemand verbazen, dat zijn gestel onder dat alles erg geleden had. Wij publiceren bij deze verhandeling een fotografische repro-

ductie van een van hem in de laatste tijd van zijn leven - en wel na zijn „retour” - vervaardigd portret. Hij was toen omstreeks 66 jaren oud. Als men dit portret vergelijken wil met de reproductie van een portret hetwelk kort na zijn troonsbestijging vervaardigd werd ²¹⁾, kan men zien hoe hij in enkele jaren tijds verouderde. Zijn herstel op de troon heeft hij dan ook niet lang overleefd. Wij zagen reeds, dat hij overleed: 3 Juni 1792 - 67 jaren oud.

Met zijn terugkeer werd de rust in het Luikse land echter niet hersteld. Het reeds in de 11e eeuw ontstane prins-bisdom (vorstendom) Luik ging zijn ondergang tegemoet. Wat door deze inwendige revolutie niet verkregen was geworden, voltrok zich tengevolge van de eerste coalitie-oorlog toen ook het Luikse land door de franse troepen bezet werd.

Cesar Constantin Frans van Hoensbroeck was Luiks' voorlaatste bisschop die met vorstelijke waardigheid bekleed was!

P. A. H. M. PEETERS

Noten.

13. Keizerin Maria Theresia was reeds in 1780 - dus negen jaren te voren! - overleden. Bij de publicatie in 1882 kon deze parodie niet compleet opgenomen worden.
14. In „François-Antoine de Mén, dernier prince-évêque de Liège” door Joseph Demarteau (1944), blz. 8, wordt als datum van dit vertrek vermeld: 26 Augustus 1789.
15. De „Confession” - als na-aperij - naar een titel „Confessions” van Jean Jacq. Rousseau, die eerst kort te voren (1778) overleden was! Het is bekend, dat Rousseau - op zijn beurt - deze ontleend had aan de „Confessiones” (bekendtenissen) van de H. Augustinus (Aurelius).
16. Feuille Nationale Liégeoise van 28 September 1789.
17. Ibidem 29 November 1789.
18. Bedoeld: Rohan ... schr.
19. Sacchini: waarschijnlijk toen een bekend (plaatselijk) componist.
20. J. M. van de Venne in „Geschiedenis van Hoensbroek”, 1967, blz. 82.
21. Ibidem blz. 81.

Uit de geschiedenis van Schinveld

(vervolg)

„VALKENBURGSE LENEN TE SCHINVELD”

III. DE BERGERHOF

Bergerhof, ook de Hoeve op de Berck en Douvenleen genoemd, groot ongeveer 25 bunder, was een Groot Leen van Huize Valkenburg. Hier hebben we dus weer te doen met een grote hoeve of klein kasteel, in de trant van Lammendam en Hohenbusch. Er hebben dan ook leden van de Middeleeuwse adel gewoond. De Bergerhof lag op de Bergerhei, ongeveer op de plaats waar nu de Leyffenderhof ligt. Deze laatste naam is dus niet juist, want de Leyffert is de kadastrale naam van het gebied rondom „Lammendam”, waarover later.

De Bergerhof werd verheven:

1385 door Ridder Reyart van Schinveld.

1537 door Jan van Benserade, schepen der stad Aken, eigenaar der hoeven Den Struver, Prickenscheidt, Krawinkel enz..

1548 door zijn zwager en erfgenaam Jonkheer Johan van Schwartzsenberg.

1565 door Jonkheer Willem van Schwartzsenberg voor zich en zijn broeder Caspar.

1591 door Jonkheer Maximiliaan van Schwartzsenberg als erfgenaam van zijn oom Willem van Schwartzsenberg en daarna door Jonkheer Jan van Schwartzsenberg.

1629 door Jonkheer de Merode.

1642 door Jonkheer Johan van Schwartzsenberg.

1672 door Jonkheer Adriaan de Groot, Heer van Strucht.

1679 door Jonkheer Theodoor Godschalk van Heisterman.

1690 door Peter Lanckohr.

1696 door Paulus van de Wijer.

1708 door Baron Johan Adolf van Bronsfelt.

1734 door Jan Hennen voor zijn zoon Hendrik Hennen.

In 1662 was dit leengoed ondertussen verkleind, omdat een deel daarvan voor 1500 pattacons aan Jonkheer Caspar van Berck verkocht was, door enkele leden van de familie Schwartzsenberg, die het leengoed ook „Schwartzsenbergleen” noemen. Dat waren Reyner van Ageris te Laar-Wijnandsrade, weduwnaar van Anna van Schwartzsenberg, verder Adriaan de Groot en Melchior van Schwartzsenberg, schepen en burgemeester van Aken.

IV HET LEEN IN DE RUUSCHERBOSCH

Dit leengoed was 32 bunder groot en werd verheven:

1381 door Leiffart. Hiermee is bedoeld de Heer van Leiffart, een dorpje 5 K.M. ten Oosten van Geilenkirchen. Naar hem is genoemd in Schinveld de Leiffert, het Leiffender Ven en Leiffartshof of „Lammendam”, waarover hierna gesproken zal worden.

1396 door Lambert van Wulhoven, Reijnartszoon. Dit is waarschijnlijk een zoon van Ridder Reijnart van Schinveld.

1537 door Jonkheer Johan van Brempt, als erfgenaam van de adellijke familie Dobbelseyn van Doenrade, die dus ook in deze lijst genoemd had moeten worden.

1570 door Steven van Brempt genaamd Lieck van Doenrade.

1576 voor Anna van Berminghausen, weduwe van Jan van Hanxler van de burcht Gangelt, door haar voorganger Hendrik van Hillensberg.

1586 door Jonkheer Arnold van Brempt te Doenrade.

1640 door Florentius Rotarius.

1692 door Theodoor Godschalk von Heisterman.

1708 door Gillis van Nijvelstein.

Na 1770 was Baron de Negri van Brunssum eigenaar.

Dit leengoed grensde ten Oosten aan de goederen van Prins de Ligne en ten Zuiden aan die van Baron de Negri.

V. LEIFFARTSHOF IN DEN BOSCH

Deze hoeve is het welbekende Kasteel van „Lammendam”. Voor de gedeeltelijk legendarische geschiedenis van dit Kasteel verwijzen wij naar de Gesch. v. Schinveld no. 41 tot 46. Het Kasteel bezat 40 bunders akkerland, bos en heide. Het werd verheven:

1396 door Lambert Reijnarts. Dit is dezelfde persoon als Lambert van Wulhoven, de zoon van Ridder Reynart. De overdracht en verheffing had plaats ten overstaan van de leenmannen Gerard van Ryckholt en Johan Bartscherer.

1500 of daaromtrent door Johan Supert.

1534 door Gerard Smeets van Schinveld. Getuigen zijn Willem van Striithagen stadhouders, Jacob van Herck en Hendrik Coex.

1570 door Jonkheer Jan van Hanxler van de burcht Gangelt, nadat Hendrik van Randerade het leengoed aan hem had afgestaan.

1586 door Jonkheer Willem van Hanxler, zoon van Frans van Hanxler en Agnes van Bongard.

1622 door Arnold Sturmans. Vanaf deze tijd hebben er geen adellijke families meer gewoond op Kasteel „Lammendam”. Wij herinneren er aan dat deze naam niet historisch is, dat hij in die tijd niet bestond en eerst veel later tengevolge van een elders ook voorkomende legende over „de Witte Joffer” („La Madame blanche” in het Frans) in omloop is gekomen. De eigenlijke naam was: „Kasteel

Leiffart" of „Hoeve Leiffart", omdat de familie Leiffart, waarschijnlijk een adellijke familie, het Kasteel gebouwd had, lang vóór 1396, 1633 door Hein Smeets van Schinveld.

1655 door Antoon Theunissen.

1679 door Arnold Herlens voor zijn zoon Gerard Herlens. In de tijd tussen deze laatste twee eigenaren is het Kasteel Lammendam verwoest tengevolge van oorlogshandelingen der Fransen. Herlens heeft dan ook alleen de grond in bezit die bij het Kasteel hoorde, maar hij woont „op de Hal". De aardbeving, die in onze streek plaatshad op 18 sept. 1692 en die veel kastelen deed instorten, kan de ruïne van Kasteel Lammendam hoogstens nog wat verergerd hebben.

1719 door Peter Jans, schepen in het Raath.

1758 door Nicolaas Goossens, burgemeester van Schinveld voor zijn kleinzoon Arnold Wijnand Goossens, zoon van Hendrik Goossens, kapitein der Schutterij Sint Eligius, wiens zuster Odilia huwde met Baron van Bronsfelt.

VI. HENDRIK DAEMEN OF 'S GROOTEN-LEEN

Dit leengoed omvatte 18½ bunder bouwland en had beurtelings ook nog de namen Andries Vroemen en Geurt Bouts-leen. Als Groot Leen werd het verheven:

1381 door Waleram Snavel.

1495 door Hein 's Grooten.

1540 door Geurtgen 's Grooten.

1551 door Hendrik Daemen en daarna door Heintje Severijns.

1608 door Dirk Nelis van Schinveld en daarna door Andries Vroemen.

1621 door Geurt Bouts.

1674 door Gijsbert van Neerbeek, Drossard van het Graafschap Geleen en Amstenrade.

1687 door Gerard Duijckers, eveneens Drossard.

1712 door Gerard Holtbeckers.

1758 door Hendrik Goossens voor zijn minderjarige zoon Frans Joseph Goossens.

Voordat wij beginnen met het laatste leengoed te Schinveld, nl. „De Herinck", eerst nog een paar andere bijzonderheden. Op 23 juli 1629 verkocht Johan Holtbeckers aan Jonkheer Johan van Vos te Brunsum een weide te Schinveld naast het huis van Jonkheer de Merode (Heyenhoven) en de Pelgrimsweg en verder een bunder land aan de Berggraaf naast Jonkheer Schwartzenberg. De koopsom was 30 stuivers de roede. De naam „Pelgrimsweg" bestaat thans in Schinveld niet meer, doch waarschijnlijk was het de weg langs het Merkelbeker beekje. De „Vossenbergh" aldaar is genoemd naar Jonkheer Vos.

Op 17 sept. 1661 gaat Jonkheer Hans Willem Vos van Brunssum een accoord aan met Jonkheer Caspar van Berck, Heer Ter Hallen en kapitein in dienst der Staten van Holland. De Heer Vos staat aan kapitein van Berck de korenmolen te Schinveld („Bovenste Molen”) af voor 1200 gulden en enige landerijen behorende tot het Hendrik Daemen-leen.

VII. DE HERINCK

Deze hoeve genaamd Hering of Herinck bezat als Groot Leen van Valkenburg 25 bunder land en weiden. Zij werd verheven:

1381 door Vrank van de Wijer. Ook behoorde tot dit leengoed nog een „tiende” (belasting).

1537 door Merten van Doenrade, landvoogd van Millen.

1539 door Herman Schaep, schoonzoon van Merten van Doenrade.

1556 door Johan van Linnich, schoonzoon van Herman Schaep.

1594 door Willem Boyerman, na de dood van diens schoonvader Simon van Heimbach.

1620 door Wijnand van Heimbach en enige tijd later door Jan Maes scholtis te Born.

1663 door Jan Dederik Maes.

1672 door Weustenraed scholtis van Hoensbroek.

1702 door Wouter Soons als gevolmachtigde.

1729 door Joseph Corneli in naam van Johan Toussaint.

1731 door Joannes Roemer.

1741 door Matthijs Janssen. De weduwe van Joannes Roemer protesteert echter bij de schepensbank te Brunssum en zegt dat Janssen niet op rechtmatige wijze bezitter is geworden van De Herinck. De hoeve was weliswaar te koop aangeboden op 10 juni 1741, maar bij het uitgaan der kaars was de hoeve aan háár gebleven voor 486 gulden en 5 stuivers brabant. De verkoop was geschied krachtens een decreet van het Souvereine Leenhof van Brabant van 1740 tot last van Dionysius Toussaint (Bij het eerste bod werd een kaars aangestoken en diegene werd de koper, die het laatste bod had gedaan als de kaars uitgebrand was). De weduwe Roemer zegt ook nog, dat De Herinck toch al bouwvallig was en dat Janssen het huis nu helemaal laat onderkomen en dat hij de bossen afkapt. Daarom vraagt zij aan het gerecht, om Janssen uit het huis te zetten.

1751 door Hendrik Wetsels, die in een proces over De Hering verwickeld was met freule von Clotz te Strijthagen.

1770 door Albert Joseph von Clotz.

1771 door freule Nanette von Clotz, na de dood van haar broer Albert.

1791 door Baron Frans Gabriël von Collenbach van Strijthagen, secretaris van de Staten van het hertogdom Gulik. De baron woont zelf niet op De Hering, maar heeft een pachter Bertholdus Scholtis, die na de Franse Revolutie De Hering erft, volgens akte van 20 januari 1786. Diens zoon, Karel Scholtis, verkoopt in 1828 De Hering voor

f 6000 aan Jan Lodewijk Christiaan de Limpens en de zoon van deze, Ernest de Limpens, vermaakt in 1886 bij testament De Hering aan de Stichting de Limpens. En deze is tot op heden eigenares gebleven.

Tot slot nog enkele bijzonderheden over De Hering, waarin nog enkele eigenaren genoemd worden, die in de gegeven lijst niet voorkwamen.

Herman en Wijnant von Heimbach, vader en zoon, verruilden in 1627 met Jonkheer Melchior Collijn, getrouwd met Gertrudis van Siegen, de Proosdijtiende bij Aken tegen huis, hof en goederen van De Hering. Jonkheer Collijn behield echter voor zich de „tiende” van 20 morgen land en de „tiende” van „cappes, olig, moren, reuben en grasgewas.”

Op 27 sept. 1633 verklaarde Gertrudis van Siegen, weduwe van Jonkheer Collijn, dat zij verkocht heeft ten voordele van haar kinderen hare rechten op het huis De Hering te Schinveld, aan Johan Maes scholtis te Born en Grevenbicht en diens vrouw Anna Coninx. Ook Bonifatius Collijn, haar oudste zoon, geeft zijn toestemming. Bij akte van 20 jan. 1786 maakte freule Nanette von Clotz te Strijthagen, in haar kamer van het onderhuis ziek liggende, haar testament. Zij laat aan Bartholdus Scholtis een obligatie van 1200 gulden en tevens haar pachthof De Hering te Schinveld met alles wat er zich aan of in bevindt en eveneens een beemd te Etzenrade. Getuigen bij het testament waren Bernard von Cotzhausen en de kolonel Baron von Sternbach.

Tot besluit gaan we nog even over de grens tussen Schinveld en Jabeek te Etzenrade. Daar heeft tot aan de Franse Revolutie ± 1800 een grote hoeve gelegen, precies bij de plaats waar enkele jaren geleden de scherpe bocht in de Etzenraderweg afgerond is. De hoeve heette „De Tomme”. De bijbehorende landerijen lagen echter grotendeels op Schinvelds gebied. Vandaar de plaatsaanduiding „Aa gen Tom”. De hoeve was omgeven met grachten en vijvers en zal dus wel ’n honderd meter van de weg in de diepte gelegen hebben. De hoeve, ook weer een soort kasteel, heette oorspronkelijk „Tumba” en was wel een van de oudste hoeven in onze omgeving. De oude Romeinse weg van Aken over Heerlen, Schinveld, Tudden naar Nijmegen liep niet over Gangelt, maar over Etzenrade. Gangelt was vanuit Schinveld niet rechtstreeks te bereiken wegens een diep moeras, waar doorheen eerst honderd jaar geleden een weg aangelegd is. Keizer Karel de Grote (800) trok dikwijls met groot gevolg van zijn residentie Aken naar Nijmegen. Hij overnachtte dan langs de weg op zijn „Koningshoeven”, waarvan er een bij Gangelt lag, zoals in oude geschiedboeken te vinden is. Dit was de „Tumba” op de grens van Schinveld en Etzenrade. Die Koningshoeven kregen van de keizer een lange lijst van zeldzame gewassen en kruiden die zij voor de keizer moesten kweken en die op de voorbijtocht van de keizer moesten afgeleverd worden. De „Tomme” was omstreeks 1600 in bezit van Jonkheer Rhoe van Opsinnich en omvatte toen

65 bunder land en beemd. Door verkoop wordt echter de omvang steeds kleiner. In 1642 was Jonkheer Godfried van Steprade eigenaar, die kort daarna alles verkoopt aan Jonkheer Godart Vos van Brunssum voor f 500 per bunder.

Na 1750 worden nog als eigenaars genoemd Baron van Houven, Baron de Negri en Drossard Gerard Duyckers. De beide dochters van deze laatste, die ook „Heyenhoven” te Schinveld bezaten, vermaakten bij testament van 1788 De Tomme aan haar neef Conraad Duyckers te Venlo. Daarna is in de Franse Tijd de hoeve op een of andere wijze verwoest en vervolgens zijn de landerijen en beemden bij gedeelten verkocht.

Amstenrade

J. H. W. BOSCH

HISTORISCHE CHRONIEK

AANWINSTEN

GEMEENTELIJKE OUDHEIDKUNDIGE DIENST HEERLEN:

1. *Historisch archief:*

Van de heer J. H. N. Bollen, Tempsplein 3 Heerlen, ontving de dienst een rapport dd. 11 december 1939 betreffende het luchtbeschermingsplan van de Gemeentebedrijven van Heerlen en de begroting (1938-1939) betreffende de ombouw van het hoogspanningsnet van de gemeente Heerlen.

2. *Bibliotheek:*

- a) Door schenking van de heer H. A. Loontjens, Huize Tobias, Heerlen, kwam de bibliotheek in het bezit van Programma-boekje van: Julius Caesar, „'n anachronisties sjiendrama”, opgevoerd te Maastricht, 31 mei - 3 juni 1973; tekst: H. A. Loontjens.
- b) De heer J. H. N. Bollen, Tempsplein 3, Heerlen, schonk een „Herinneringsalbum uitgegeven ter gelegenheid van het veertig-jarig regeeringsjubileum van hare majesteit Wilhelmina koningin der Nederlanden” en voorts een aantal tijdschriften en kranten, waarin artikelen zijn opgenomen over het koninklijk huis en over de streekgeschiedenis.
- c) Door tussenkomst van de heer H. G. J. Breuer te Kerkrade schonk de fam. de Roy uit Tilburg een aantal afleveringen van de Katholieke Illustratie, jaargang 1964.

3. *Genealogische kollekties:*

a) *bidprentjes:*

Door schenking van mevr. M. F. B. Sijtermans-Mevissen, Romeinenstraat 26, Simpelveld, kon deze verzameling worden aangevuld met ± 50 stuks.

b) *rouwbrieven:*

Deze kollektie kreeg een aanwinst van ± 100 stuks, geschenken door W. G. Zimmerman, Aan de Noot 82, Vaals.

PUBLIKATIS:

In juni verscheen het tweede nummer van de Sectie Genealogie van het L.G. en O.G.. Deze aflevering bevatte o.a. de volgende bijdragen: vervolg kwartierstaat mgr dr J. M. Gijsen; vervolg genealogie Vijgen te Heerlen; vervolg familie Claessens te Sint-Pieter; kwartierstaat Cunnen-Kessels.

LEZINGEN:

In verband met het zilveren regeringsjubileum van hare majesteit koningin Juliana sprak de heer L. van Hommerich tijdens een buitengewone raadsvergadering ten stadshuize op 5 september een rede uit over „Heerlen en Oranje”.

EXCURSIES:

Op 18 augustus organiseerde de Kring Heerlen van het L.G. en O.G. voor zijn leden een namiddagexcursie naar Voerendaal. Deelname ± 120 personen. Ontvangst ten gemeentehuize door burgemeester J. Sieben. Het gezelschap werd rondgeleid door de heer L. van Hommerich, L. Augustus en Fr. Crutzen. Bezocht werden de St. Laurentiuskerk; de kastelen Cortenbach, Puth en Rivieren. De route leidde langs Hoenshuis.

BERICHTEN:

Tijdens de op zaterdag 15 september j.l. gehouden braderie in de binnenstad van Heerlen verzorgde de heer Jan Huntjens, directeur van de V.V.V., een stand, waarin o.m. aandacht werd besteed aan het romeinse verleden van de stad. Een kleine maquette van het thermengebouw diende als blikvanger. De stand stond opgesteld bij het Kantongerechtsgebouw in de Saroleastraat.

*
**

Sinds 7 september j.l. heeft het Gemeentebestuur van Heerlen een kleuren-maquette van de romeinse thermen, afm. 2.20×1.80 m., doen opstellen in de voorhal van het stadhuis. Er is een tekst bijgevoegd, die de indeling van de zalen en vertrekken verduidelijkt.

Gelijktijdig werd de oude maquette in het museum vervangen door een nieuwe, eveneens vervaardigd door de maquette-afdeling dienst Publieke Werken van de gemeente Heerlen.

Deze vernieuwing was noodzakelijk, doordat de in 1948 op het biologisch-archeologisch instituut van de Rijks Universiteit Groningen gemaakte maquette t.g.v. tijdelijke verplaatsingen naar binnen- en buitenlandse exposities schade had opgelopen.

*
**

PUBLICATIE:

Verschenen is van de hand van de heer *H. Hamers* een boekje, getiteld: „*Ubachsberg, noe en vreuger, wie vier jonk woare*”. Over 17 hoofdstukken verdeeld bespreekt schrijver de volgende onderwerpen:

1. de bodemgesteldheid; 2. dieren en vogelsoorten, bloemen, planten en kruiden; 3. plaatselijke namen en enkele oude wegen; 4. de inwoners, hun woningen, stallen, schuren en vee; 5. ploegen, zaaïen, maaïen en dorsen; 6. het dagelijks voedsel; 7. drinkwaterputten, regentonnen en poelen; 8. jongens van Ubachsberg in franse krijgsmacht. Invoering van het kadaster door de fransen; 9. vertellingen over spoken; 10. gebruiken bij overlijden, processie en verhuizen (bagèren); 11. oude benamingen; 12. geneeskundige hulp; 13. de parochie. Namen van de pastoors; 14. enkele gebruiken in gezin en leefgemeenschap; 15. oorlogsherinneringen; 16. het ontstaan van de verenigingen; 17. enkele losse aantekeningen.

Het 102 blz-tellende boekje is voorzien van een plattegrond, waarin oude plaatselijke benamingen en wegen zijn ingetekend. Schrijver doet suggesties ten aanzien van de Paus-route Aken-Voerendaal v.v., augustus 1049.

In een prettig-leesbare verteltrant neemt de auteur ons mee naar het leven van alle dag van rond de 19e eeuw-begin 20e eeuw. Zowel het gezins- als gemeenschapsleven wordt belicht in het kader van hun eeuwenoud sociaal-economisch klimaat. Het is waardevol en belangrijk, dat gebruiken in het gezin, bij overlijden, processie en verhuizen die zich in de tijd verliezen, vastgelegd zijn. Lezenswaard zijn de brieven van jongens van Ubachsberg in napoleontische krijgsmacht.

Chronologisch eindigen deze „Aantekeningen” met de lokale krijgsvaardigheden en -gebeurtenissen van wereldoorlog II.

Burgemeester Frencken en pastoor Meens hebben mede hun bijdrage geleverd bij de totstandkoming van deze uitgave van 't eigen „heem”. De omslag is op de voorzijde voorzien van een afbeelding van het oorspronkelijke kerkgebouw met pastorie, terwijl op de achterkant de waterput wordt afgebeeld met de zijmuur in vakwerkbouw van een boerderij zoals beschreven op bladzijde 36.

L. v. H.

- 1 juni Opening nieuwe visvijver in Nieuw-Einde, Heerlen, in beheer bij de hengelsportvereniging „De Weggebekker”, door wethouder P. H. F. Masthoff.
- 2 juni Wijding van Frans Delahaye tot priester door mgr dr J. M. Gijsen in de St Pancratiuskerk, Heerlen.
- 3 juni Huldiging van drumband en lyrakorps „Manuela” uit Nieuw-Einde, Heerlen, bij gelegenheid van in Blokker behaald landskampioenschap in de tweede divisie.
- 12 juni Mgr Karel Roncken uit Heerlen, o.m. oud-hoofdaalmoezenier van sociale werken, op 71-jarige leeftijd te Venlo overleden.
- 15-17 juni Viering 100-jarig bestaansfeest schutterij St. Michael, Chèvremont-Kerkrade.
- 18 juni Uitreiking op de Franse ambassade in Den Haag van de onderscheiding „Chevalier dans l'Ordre des Palmes Académiques” aan de Heerlense pianiste Monny Kremer, méér dan 25 jaar secretaresse van de Alliance Française, Kring Heerlen.
- 25 juni DeGemeenteraad van Brunssum besluit tot verkoop van het Schutterspark aan het Recreatieschap Brunsummerheide.
- 26 juni Uitreiking door prins Bernhard in het koninklijk paleis te Amsterdam van Zilveren Anjer van het „Prins Bernhard Fonds” aan pater dr Remigius Dieteren OFM, oprichter en secretaris van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg te Maastricht.

- 1 juli Viering Oud-Limburgs Schuttersfeest in Eys-Wittem; winnaar van het OLS 1973 wordt de schutterij Sint Maternus uit Wijlre.
- 2 juli Raadsbesluit tot verhuur van de historische „Schelmentoren”, Kerkplein, Heerlen, aan de carnavalsvereniging „De Winkbülle”.
- 2 juli Officiële opening in de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat, Heerlen, van 5-daags Europees priestercongres over parochieopbouw en een nieuwe pastorale aanpak; kardinaal Alfrink spreekt als gast de congresgangers toe tijdens een eucharistieviering op 3 juli.
- 9 juli Uitgave boekwerkje „Amstenrade in oude ansichten”, samengesteld door L. Fleischeuer.
- 27 juli Viering gouden bestaansfeest harmonie St Jozef, Kaalheide-Kerkrade.
- 5 aug.

- 3 aug. Beëindiging kolenproduktie van de Oranje-Nassaumijn III, Heerlerheide-Heerlen.
- 14 aug. Opening mannenmodezaak „Hij” in het verbouwde voormalige Hollandia-theater, Promenade, Heerlen.
- 23 aug. Opening tentoonstelling van beeldhouwwerken van Piet Killaars en van schilderijen en gouaches van Gijs Gijsbers in Heerlens raadhuis door burgemeester drs F. J. W. Gijzels.
- 25 aug. Officiële opening bejaardencentrum „Douvenrade”, Valkenburgerweg, Heerlen.
- 29 aug. Uitreiking door J. H. Ubachs, consul van België te Maastricht, van de versierselen behorend bij de onderscheiding ridder in de Kroonorde van België aan de musicus, dirigent, schrijver-recensent Jan Schouten uit Heerlen.